

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA
POPORULUI ROMÂN.

Nr. II.

Sibiiu, 30 Aprilie 1902.

Anul XXXIII.

PSICOLOGIA VOINȚII.

— Teoria Determinismului etic —

de

Dr. Iosif Blaga.

1. *Obișnia biologică, fiziologică și psihologică a stării voliționale.*

Omul reprezintă cea mai admirabilă formă a creațiunilor, cu cari a împodobit Dumnezeu lumea aceasta. Nenumărate sunt creațiunile lui Dumnezeu. Peste toate însă se ridică omul ca un stăpânitor al lor. Și însă nu este omul cel mai puternic și mai mare dintre viețuitoarele de pe pământ! Dar grație organizației și însușirilor sale, primite dela Dumnezeu, el este cel mai iscusit viețuitor pe pământ. În calitatea aceasta a sa omul a ajuns să se bucure de o abundență bogată de bunătăți și frumseți, create și lăsate de Dumnezeu par' că anume pentru folosul și desfătarea vieții omenesci.

Omul nu a fost zidit de Dumnezeu fără nici un rost și fără nici un scop. Rostul pentru care a fost el zidit este: să reprezinte aici pe pământ pe însuși Dumnezeu, ziditorul lumii, și să fie un ajutor în scopul evoluțiunii perfecționătoare a tot, ce există în lume, intru preamărirea lui Dumnezeu și întemeierea împărăției lui aici pe pământ.

„Desăvârșirea“ este deci țelul spre realizarea căruia se activează toate puterile inerente firii omenesci. „Fiți desăvârșiți precum și tatăl vostru din ceruri desăvârșit este“ ne-a dîs și Christos, fiul lui Dumnezeu, venit în lume anume să ne dea învățături pentru viețuirea perfecționătoare. În vederea realizării problemei acesteia s'a sădit de cătră Dumnezeu în om imboldul de a trăi și de a tot căuta să se valorizeze și s'a hărăzit omului crescut și conștiința, că urmînd imboldului acestuia contribue la realizarea fericirii vieții sale. Pentru scopul acesta Dumnezeu a mai dăruit pe om cu sufletul nemuritor, care este principiul activ caracterisător al vieții omenesci și l-a înzestrat cu o organizație admirabilă, trupească și sufletească, așa, că în starea aceasta a sa omul se poate acomoda cerințelor vieții și

progresului. Nu a înzestrat pe fie-care om la fel, cu aceeași putere, pentru ca să se poată desvolta stăruința și emulațiunea necesară pentru asigurarea mersului progresistic.

Problema perfecționării neamului omenesc invoalvă în sine datorința omului de a căuta a cunoaște lumea aceasta și de a se cunoaște pe sine însuși, cu cât mai exact și mai multiplu, cu atât mai bine, pentru-ca să se poată lumina asupra momentelor și cerințelor celor asiguratoare de viață.

Pentru ca să se poată îndeplini această datorință a întocmit Dumnezeu, ca deoparte, omul să aibă organele și puterile trebuitoare, iar de altă parte, ca lumea deasemenea să fie alcătuită potrivit cu această misiune a omului și preste tot a vieții, pentru ca din conlucrarea acestora să se înzestreze omul cu știință, cunoștințe și învățăminte, din sintetisarea cărora să i-se constituie mintea și inima, forțele de valorare ale omului, puterea menită a pune în mișcare mașina vieții și a o îndruma în direcțiunea cea bună, întru perfecționarea lumii, și fericirea omului. Omul deci e stimulat, în urma unui bold firesc, să-și aproprieze știința și să fie activ. „Adevărata fericire, perfecțiunea morală, e inseparabilă de știință și virtute“, dice, foarte corect, Socrate.

Știința naturală și fizică ne spune, că tot ce există în natura externă manifestă o viață oare-care, — mișcare moleculară — de a cărei efect se și consideră multe din *impresiunile externe*, ce le primim noi cu sensurile noastre. *Impresiunile*, preste tot cele externe, ca și cele interne, sunt refracții ale vieții inerente tuturor creațiunilor din lume. Și noi primim impresiunile, cu sufletul, atât cele din lumea externă cât și cele din lumea noastră internă, din noi. Natura externă comunică cu noi prin intermediarul eterului și a aerului sau prin atingeri directe. Eterul e pus în mișcare de viața inherentă lucrurilor naturii, între ale căror molecule încă se află eter. Și acest fel de mișcare se efectuează prin oscilațiuni și vibrațiuni. — Oscilarea eterului propagată prin intermediarul luminii, apoi vibrarea aerului, ori preste tot atingerile directe, cari atacă aparatele noastre sensoriale, produc în acestea o escitație. Escitația aceasta este și ea un fel de mișcare moleculară urnită de acțiunea chimică ori mecanică, produsă în urma atacului, ce se aplicase simțurilor. Simțurile propagă excitația, prin intermediarul nervilor sensitivi, creerilor, unde devine descărcată în anumite celule. Și anumit se descarcă mai întâiu în sensoriu, adecă în centrul respectivului simț funcționător, centru situat în partea inferioară a creerilor, și de aci, date fiind condițiile psihice recerute, se duce, tot în calitate de escitație nervoasă până în părțile de sus ale creerilor, unde iară se descarcă în centrele superioare psihice, ideificându-se. Astfel se infiază în cap imaginea psihică a obiectului impresionător. Imaginea psihică o reținem apoi ca ideie, care asociându-se de grupa ideilor asemănătoare ori inrudite se adauge la avutul nostru intelectual. Din complexul ideilor se inchiagă o putere, o energie psihică, mintea, grație căreia apoi

se produc diferitele plăsmuiri intelectuale, în tot atâtea forme, ca efecte ale funcţiunii psihice: *imaginative, abstractive* şi *judicioase*.

Ori-ce descărcare în celule din centrele psihice superioare cauzează şi o reacţiune, ce se transmite prin fibrele creierilor, ceea-ce, se înţelege, dă loc la vibrarea acelor fibre. Vibrarea aceasta, dacă excitaţia reagătoare e mai slabă, rămâne în sfera fibrelor cerebrale, în o extensiune, ce stă iară în raport cu tăria excitaţiei. Dacă aceea însă este din seamă afară puternică, ea străbate şi acele fibre nervoase, cari se termină în creeri, dar cari de aci se reslăţesce prin corp, adecă ajunge şi chiar în nervii motori. Vibrarea fibrelor cerebrale provocată de excitaţia nervoasă reagătoare a descărcărilor, ce se efectuează de câte ori se înfiază, ori se reproduc idei, se exprimă în starea psihică, ce se dize: *starea de simţeminte*. Simţemintele susţin şi alimentează focul sacru al vieţii psihice, în vederea realizării problemelor vieţii indiviţilor şi a societăţii omenesci în genere.

2. *Fiinţa stării voliţionale.*

Cu producerea ideilor, a complicaţiei lor, a desvölirii formelor de cugetare, judecare, fantasiă, abstracţiune, şi a felurilor de sentimente, nu s'a terminat încă procesul psihic, deşteptat în interiorul nostru în urma prinderii unor impresiuni externe ori interne. Să observăm desvoltarea procesului psihic la un cas concret, când se oferă spiritului impresiuni spre apercere. Véd d. ex. în piaţă nisce portocale frumoase. Ce proces psihic se desvoaltă în capul meu la vederea acelorora? Cu intrarea impresiunilor la suflet mi se reproduce ideea despre portocale, cu care mi se asimilează impresiunile noue, şi în urma cărui proces se recunosc portocalele de atari. De actul apercceptiv se leagă totdeodată şi simţirea unei stări plăcute — simţemintul. Dar cu atât poate nu s'a isprăvit. Deodată cu acele 2 stadii de desvoltare a fenomenului psihic inflat prin împrejurarea amintită: cu formarea ideilor şi producerea simţemintelor, în urma reproducerii mai multor şiruri de idei înrudite ori asemenate, se înjghebează şi judecata, că: portocala este bună de mâncat. Aceasta însă deşteaptă în mine o nelinisce internă, o *impulsiune*, ce se exprimă în indemnul: să cumpër portocala şi să o mânânc. Neliniştea aceasta internă, dacă e destul de puternică, ca să activeze condiţiunile necesare îndeplinirii faptei corăspunđetoare, să transmită adică impulsionea trebuitoare din hemisferele superioare la centrele motrice — este ceea ce se dize, că *vrem portocala*. Acest fenomen residă şi el, — se înţelege, — în basa biologică a fiinţei omenesci. Puterea şi imboldul de viaţă din noi provoacă continuu în internul nostru fel şi fel de impulsuni menite a ne tot stimula pornirile, tendinţele şi făptuirile necesare vieţii, conservării şi perfecţionării individuale. Fie-care stadiu de desvoltare îşi are, firesce, impulsunile sale speciale, potrivit cu cerinţele vieţii din stadiul respectiv. În copilul mic d. e. sunt cam de acelea, cari sunt reclamate de condiţiunile de nutrire, mişcare şi curăţenie. Cu desvoltarea corpului, a organelor lui şi a spiritului es la

iveală și porniri și înboldiri mai superioare, mai multiple și mai puternice, — se înțelege, în direcțiunea, în care e îndrumată a se valora mai mult viața, — porniri și îmbolduri, menite a pune la cale și lucrări mai multiple, tot conform cu trebuințele vieții. Acestea sunt și conșcii și inconșcii. — Cele conșcii — tendințele — sunt ca niște reclamațiuni, ce se fac la spirit în scopul de a se cere satisfacerea trebuințelor vieții fizice și psihice. Înboldirile inconșcii sunt efectele reacțiunilor centrelor situate în cerebel, mesocefal, ori măduva prelungită. Centrele acestea își capătă putința de a funcționa dela sine sau în urma desvoltării puterii instinctive, sau după o funcționare îndelungată împreună cu centrele superioare din creeri — din hemisferele de sus — cu conștiința —, ajungând apoi în urmă a avé și ele rol de inițiativă, putere de spontaneitate, a fi și ele centre stăpânitoare și provocătoare de impulsuni psihice, de stări voliționale. Înboldirile conșcii — tendințele — sunt impulsuni produse de reacțiunile excitațiilor din celulele din emisferele de sus, escitații stârnite de reproduceri ori apercipiuni, și cari din hemisfere au fost comunicate centrelor motrice aședate în părțile din dărept ale creerilor, în cerebel ori în mezocefal. De aci apoi se transmit ca efecte voliționale, prin intermediarul nervilor motori, anumitor țeseturi de mușchi, a căror funcționare dă loc la diferitele noastre făptuiri. În urma aceasta și suntem determinați a simți în noi un fel de încordare cu tendință expansivă, o trebuință internă de a sêvărși unele lucrări menite a delătura ceva, de ce scim, că e netrebuitor, ori stricăcios vieții, sau de a cere ceva, de ce scim, că e priincios și necesar vieții.

În viața noastră continuu percurg sistemul nervos asemenea curențe de impulsuni centrifugale, dela centrele psihice superioare la centrele motrice și apoi de aci ca efecte voliționale la mușchi, căci fie-care descărcare psihică e urmată de o reacțiune, mai mult sau mai puțin acută. Când primim impresiuni din lumea reală, ideificându-le, cu scop de a dobândi material intelectual, se conduce prin nervii sensitivi cătră creeri excitația cauzată în simțuri în direcție *centripetală*; iar când sufletul degagează impulsunile ca reacțiuni, se conduce în direcție *centrifugală*. Sub raportul prim lumea externă se preschimbă în lume ideală, sub raportul al doilea lumea ideală tinde a se transforma în mișcări și acțiuni. Sub raportul prim lumea ni se imbiă ea spre a trece în sufletul nostru, în o formă schimbată; sub raportul al 2-lea însă dorim noi lumea externă, ori așa cum ni se înfățișează, ori dorim să o schimbăm, dar tot în folosul vieții noastre. Aici se valorează conlucrarea sufletului. Starea aceea psihică, care rezultă din raportul din urmă, când adecă lumea ideală excitată de anumite curențe tinde a se transforma în mișcări și acțiuni, în efecte motrice, în cari își află apoi sfirșitul ori-ce stare psihică, se numesce: *starea volițională*. Dacă tendința se poate factice preface în acțiuni, în efecte motrice, ea se dice *vrere*, iară actul psihic întreg, prin care o stare psihică se transformă în efect motric, se dice *voință*.

3. Feliurile de stări voliționale. Voința ideomotrică și cea rațională.

Stările voliționale pot fi *inferioare* și *superioare*.

Inferioară este starea volițională, când actul ei n'a fost precedat de nici un fel de reproducere de idei, când adecă impulsivitatea nu-și ia începutul din idei, ci din reacțiuni purcese din centrele situate în părțile de jos ale creierilor, reacțiuni de ale impulsivităților instinctului, sau de ale deprinderii, ce se și îndeplinesc aproape în mod automat sau pe jumătate inconștiu. D. e. când umblăm, când ne plecăm în urma unui atac, etc.

Superioară este acea stare volițională, care încolțește din idei lămurite, reproduse și venite în claritatea conștiinței. În cazul acesta ea este rezultatul reacțiunilor pornite din centrele situate în emisfere.

Voința se poate înjgheba sau numai din reproducerea *unei idei* sau a *unui șir* ori *șiruri întregi de idei*.

Voința de primul fel este aceea, care ne conduce la săvârșirea acțiunilor basate pe deprinderi tehnice, necesare în deosebi întru satisfacerea datorințelor de toate ălele ale vieții, deprinderile trecute în întrebuintare zilnică.

În urma deprinderii adecă între multe din ideile noastre și între centrele motrice se formează o comunicație atât de strinsă și de vie, încât, grație sensibilității deosebite a fibrelor mijlocitoare, îndată ce se reproduce vre-o idee, se și descarcă impulsivitatea în centrul motric correspunzător, unde se dă loc efectului motric, acțiunii. E destul d. e. că zăresc pe un amic și îndată să alerg spre el; să văd pe un superior și îndată să-mi iau pălăria de pe cap; să-mi aduc aminte de cerința de a merge la o ședință și îndată să pornesc; să aud dimineața bătând ora șase și îndată să mă scol din pat; ș. a.

Unele idei sunt legate chiar de impulsivități înăscute și instinctive. Când auzim d. e. un tunet puternic, imediat ne ridicăm sufletul la Dumnezeu.

Felul acesta de voință se numește: *ideomotrică*.

Aci, după cum vedem, judecata n'are nici un rol și nici n'are cum a se ivi. Așa fel săvârșim noi multe din datorințele și acțiunile vieții noastre. Copiii, până la o anumită etate, în acest mod își săvârșesc mai toate acțiunile. Tot cam așa lucrează și oamenii necultivați; idiotii și cretinii mai exclusiv numai așa.

Nu toate acțiunile noastre se îndeplinesc cu puterea unei astfel de voințe simple, ideomotrice. De multe ori suntem aduși a precugeta ce facem și a chibzui, mai mult ori mai puțin. Trecem peste exemple din viața noastră, cunoscute în atâtea forme. Să ne închipuim puțin dezvoltarea voinței la Macbeth, până ce acesta ajunsese să dică: fiat moartea lui Duncan, și la Hamlet, până ce a ajuns și acesta să vadă mort pe Claudius. Macbeth se hotărîse, teoretice, să omoare pe Duncan, ca să se facă el rege în locul acestuia. I se înfățișează privilegiul cel mai bun: regele îi vine ca oaspe în casă. În momentul, când era să i se valideze voința, i se prezintă însă și un alt glas al sufletului său, care i se pune pedecă.

În urma aceasta este împins să se cugete la multele măriri primite dela Duncan; judecata lui de acum îi spune, că altcum ar trebui să se poarte față cu Duncan. O nouă tendință se ivesce deci în sufletul lui. O puternică luptă se desfășură între cele 2 tendințe — stadiul *deliberațiunii* —. După ce însă își sforțează inchipuirea și simțirea și indeosebi, după ce îl mai agită și nevastă-sa în folosul tendinței prime, aceasta se și validează: voința: să omoare, îi este formată și el ajunge a exclama: „Întins e ori-ce nerv“. La Hamlet stadiul deliberațiunii e și mai îndelungat.

Voința de felul acesta, al doilea, aceea, care se formează în urma reproducerii unor șiruri de idei, cu conlucrarea actului de judecată, aceea, care ne mână și ne conduce la îndeplinirea trebuințelor și acțiunilor din sferele mai înalte ale vieții, a acțiunilor precugetate, se numește: *rațională*. Acest fel de voință și caracterizează superioritatea ființei omenești, în privința psihică; aceasta este *în înțeles propriu voința*, despre care se poate dice, că e o hotărîre a omului pentru ceva.

La încheierea voinței raționale se întîmplă totdeauna, că deoparte suntem conșcii de starea reală, ce ne înconjoară și ne privește și de altă parte devenim, în urma activității spiritului, conșcii și de una ideală, înfățișată de suflet ca o imagine, care ni se pare mai bună și mai de folos vieții și în consecuență și trebuitoare de realizat.

Avînd însă conștiință de ambele stări, se deșteaptă în noi, avîndu-ne sufletul sub presiunea acelor impulsuni, un neastîmpăr, o tendință de a delătura starea reală, simțită acum ca apăsătoare, și a realiza pe cea ideală, pe aceea, ce o vedem în imagine. Și dacă ideea aceea, starea aceea, e posibilă de executat și este totodată și incuviințată de suflet, se dice, că *avem voință rațională*. În sensul acesta voința rațională ar fi deci tendința capabilă de a preschimba o stare reală actuală cu alta înfățișată ca idee, sau de a traduce o stare ideală în reală, de a traduce o judecată în faptă. Macbeth este un general în oastea lui Duncan. Puterea sa internă îi creiază tendința *voită* de a se face rege. El are conștiința pozițiunii sale reale actuale, dar îi stă clar înaintea sufletului său și ideea de a fi rege, imagina ființii sale ca rege. Tendința e pornită. Urmează să caute mijloacele trebuincioase executării tendinței. Trebuie să omoare. I se oferă și ocasiunea. Acum se validează apoi voința, ideea se traduce în faptă.

Așa se întîmplă totdeauna, când se produce voința proprie, voința rațională. Mai întăiu se fac preparativele de lipsă. Doresc d. e. să fac un voiagiu. Această tendință mă va îndemna să mă cuget asupra condițiilor, banii și altele, dela cari depinde realizarea ei. După aceea numai pot lua decisiunea, — mi se înjghebează voința.

4. *Basa și rolul deliberațiunii în actul de voință.*

Voința rațională este totdeauna precedată de deliberație, mai puțin ori mai mult. Avem să ne ocupăm acum de întrebarea: cum de se face deliberația parte inherentă a voinței raționale.

Individul este stimulat în viața sa de mobiluri egoiste și de mobiluri social-morale, altruiste. Din instinctul înăscut părții animalice a vieții răsar mobiluri egoiste, din cultură social-morală, câștigată atât cu ajutorul educațiunii cât și prin ereditate, însă, răsar mobiluri pentru acțiuni mai înalte, sociale și morale. În urma aceasta în om există un permanent conflict între interesele egoiste și între cele social-morale. Cu ivirea unei tendințe inferioare se ivesce tot de odată în suflet, pe baza legilor asociațiunii și reproducerii, și o judecată, care, dacă descuviințează tendința, face să se deștepte tot de odată și o altă tendință, de calitate superioară, interesată de a împedeca validitatea celei dintâiu. În urma desacordului între tendințele cele două trebuie să se producă o luptă între ele. D. e. mă chiamă un prieten la preumblare. Eu am însă să cercetez pe un coleg bolnav; am să merg la o ședință, dar me simt prea bine lângă un păhar de bere, ce deșteaptă tendința de a mai sta aci. Tendințele mai puternice determină voința. Tăria unei tendințe stă în raport cu tăria ideilor provocatoare și a judecății investigătoare. De multe ori învinge câte o tendință și pe motivul, că cea contrară s'a eclipsat în urma aluneării ideilor, pe cari se bazează, din claritatea conștiinței, fie pe un moment mai scurt, ori mai lung, în care timp tendința cealaltă folosindu-se de ocaziune, se validează. D. e. Nu-mi vine să mă scol dimineața din pat, din cauza frigului din odaie. Dar în momentul, când îmi uit de frig, mă scol. În cele mai multe cazuri, se înțelege, validitatea tendințelor depinde de la forța, cu care se activează, putând una se covârșească puterea celeilalte. Faptul, că unele tendințe pot împedeca validitatea altora, se poate demonstra astăzi și cu ajutorul științei fiziologice. Și anume mai întâiu s'a constatat, că gădilit fiind în mod mai viu un nerv sensibil, care e pus în legătură cu un organ vegetal din organismul nostru, se exerciază o influință împedecătoare asupra nervului gangliar corespunzător. D. e. dacă se gădilă nervus vagus, nervul sensibil, ce ține comunicația între creeri și inimă, atunci încetează funcționarea inimii; dacă să escitează nervus splanchnicus, nervul sensibil, care comunică cu intestinele, încetează mișcarea acestora. Raportul acesta există și între centrele psihice și cele motrice. Centrele psihice, actele de inteligență adecă, bucurându-se de tăria trebuitoare au puțința de a împedeca funcționarea centrelor motrice, dacă cumva acestea nu sunt escitate chiar din samă afară de alte curente, când, se înțelege, pot tocmai acestea exercia apoi influință împedecătoare asupra activității centrelor psihice din hemisfere. D. e.: Cuprins cineva de frică își perde apetitul; stăpănit sufletul de încredere în Dumnezeu, frica dispăre; în intențiunea de a face o faptă josnică putem fi împedecați de tăria judecății sugerate. Mare valoare are deci în adevăr puterea judecării și deprinderea de a exercita și validita la ocaziuni anume puteri întru împedecarea efectelor motrice inferioare, a acțiunilor rele, și preste tot întru regularea vieții practice. Aici de fapt se demonstrează adevărul, că cultura spirituală adevărată nobilitează pe om, exoperând, ca rațiunea să presideze la

toate actele lui voliționale. N'are omul de cât să-și însușească o cultură bună, să-și câștige idei clare, bine rânduite și asociate în mod logic, să-și desvoalte puterea de judecată, să se investiminteze cu concepțiuni, principii și maxime sănătoase, să se deprindă a-și traduce ideile și judecățile în fapte — energia înăscută va fi pământul bun — și așa apoi nu-i va fi numai în ideal puțința de a sci lucra în mod *rațional*, chiar și dacă ar avea înăscute dispoziții rele. Adevărul, că voința omului stă în raport direct cu felul culturii lui teoretice și practice e întemeiat deci științificesce. Omul necultivat ori prost cultivat, se vedesce la toate ocașiunile de mai înfuriat, își manifestă tendințele în mod mai vijelios, nu-și poate stăpâni impulsuniile sale rele, însă omul cel adevărat cultivat, da, va sci și va puté fi stăpân, cel puțin între impregiurări normale, peste impulsuniile și tendințele sale, se va puté aréta *rațional, condescendent, îngăduitor și cumpétat*, în viață, caracteristicile omului superior și nobil.

Oamenii înzestrați cu cunoscințe superficiale, nelămurite, nesistemisate și neasociate bine, apoi cei secătuiți de energia firească psihică, din cauza slăbirii sistemului lor nervos, precum și cei dispuși la fantasare, sunt osândiți a lucra tot după dictonul impresiunilor esterne și a imboldirilor sensuale și a trăi tot în lumea *dorințelor* — tendințe fără puterea execuțiunii. — Aceștia sigur nu vor fi oamenii faptelor, dar nici părtași ai fericirii.

În puțința și destoinicia omului de a se sci împotrivi cu puterea sa psihică în mod perseverant la tendințele rele și inferioare, împedecându-le și de a-și validita în locul acestora pe cele bune și superioare, de-a sci lucra așa fel, ca tendința *sănătoasă* să primeze totdeauna pe cea *rea*, făcându-o pe aceasta imposibilă, residă de o parte basa puterii etice a lui și de altă parte *libertatea voinței* lui. Ce ar fi de noi și de viața noastră, dacă toate tendințele, ce și cum rêsar din internul nostru, s'ar validita cu putere de voință ?!

Dacă omul se deprinde, de când e mic, cu a chibzui și a lucra în consecuență tot conform cu prescripțiunile rațiunii și moralei, ajungând în fața problemelor, îi resare voința rațională așa de repede, încât apare ca și cea ideometrică.

Familia și școala au mare răspundere în privința aceasta.

În toate casurile puterea voinței ese din viața intelectuală. Și chiar când dicem, că pasiunea e motorul faptelor, lucrează intelectul, mintea. Pasiunea se formează încetul cu încetul ca putere intelectuală. De aceea omul pasionat și lucrează totdeauna cu consciință și cu voință. În considerarea aceasta e și responsabil pentru faptele sale, nu ca d. e. cel împins la fapte de afecte, stări psihice, cari imboldesc pe om în mod inconștient la fapte.

Așa fel avem să înțelegem și adevărul, că în voință se vedesce totdeauna și caracterul moral al omului.

5. *Toate facultățile și puterile omenesci sunt rostiri de acte de voință.*

Desvoltarea și valoarea voinței.

Toate facultățile, capacitățile, puterile cari fac valoarea vieții omenesci, nu sunt alt ceva, de cât stări voliționale trecute prin fel și fel de deprin-

deri, în scopul îndeplinirii cerințelor problemei vieții. Ființa tuturor aceloră atârnă numai dela împrejurarea, că cutare tendință se poate valida ca voință, ori nu. Scim înțelege o carte latină, fiind-că ne e dată posibilitatea de a voi, să facem anumite mișcări, cari echivalează cu vorbirea limbei latine și cu reproducerea cunoștințelor trebuitoare; putem ridica cu brațul o greutate de 50 kgr., fiind-că mușchii, susținuți de nervii motori din brațul nostru, se pot conține la porunca voinții și apăsând asupra lor o greutate de 50 kgr.; putem să ne aducem aminte de lucruri și întâmplări din trecut, fiind dată voința a reproduce acele idei, etc. Dacă n'ar fi însă condițiile pentru înjghebarea voinții, n'am avea capacitatea să cetim cartea latinească, n'am avea facultatea să ridicăm cu mâna greutatea de 50 kgr. ș. a. Toate facultățile noastre sunt deci nisce accidente ca efecte ale voinții. Fiind date condițiile de executare ale voinții, se îndeplinesc accidentele, în cari residă facultățile, iară dacă acelea nu sunt date, nu se întâmplă nici accidentele și noi țicem atunci, că nu avem puteri, facultăți. Așa fel sunt toate facultățile și capacitățile noastre privite după natura lor. Numai cât noi nu le primim de așa fel; noi le considerăm de nisce puteri interne ale noastre, cari par-că sunt toate înlănțuite unele de altele în sufletul nostru, așa, că la casuri de trebuință, d. e. când dorim să deslegăm o problemă matematică, să declamăm o poezie, să ținem o vorbire, să ne dăm părerea în cutare chestiune, să apreciem cutare producțiune artistică, să scim compune o poezie, un tractat științific ș. a. ni se pare, că nisce puteri din internul nostru se validează.

Fiind-că Dumnezeu a lăsat pe om cu o mulțime de datorințe, în vederea scopului și rostului vieții sale, în el trebuie să se și manifesteze multe și varii tendințe. Aceste tendințe sunt de natură senzuală, intelectuală și morală, fiind-că în direcțiunile acestea îi este dat omului a se valora pentru a-și satisface cerințele problemei vieții. Tendințele nasc unele din altele, în decursul creșterii, și se ajută reciproc în dezvoltarea și înmulțirea lor, după necesitate. Cea mai primitivă, dar și cea mai indispensabilă tendință a omului e: de a se nutri. Satisfacerea acesteia ne produce energie în nervi. Energia aceasta ne stimulează și ne conduce să ne mișcăm și să lucrăm. Trebuința de a lucra ne mână însă să învățăm forme noue de procedimente, ceea-ce ne deșteaptă totdeodată curiozitatea de a cunoaște lucruri și metode nouă. Acestea însă iarăși ne conduc să ne cultivăm, să ne facem iscusiți, ceea-ce ne devine iarăși un focular mare pentru multe feluri de tendințe. Și fiind-că nu ne este dat să trăim singuri, ci între oameni și în natură, suntem fatalmente împinși a voi să ne socialisăm cu natura și cu oamenii. Ajungem adică să cunoaștem simpatia, antipatia și compătimirea și alte sentimente și să exploatăm și admirăm natura. Simțemintele morale, estetice, religioase ș. a. ne creiază iară fel și fel de tendințe: de a ține la aproapele nostru, dar și de a ne apăra în toate direcțiunile determinate de valorarea noastră individuală. Aceasta ne deschide inima pentru ideea și tendința de libertate, de onoare, de valoare

intelectuală, morală și materială. Ajungem apoi a manifesta tendințe și voințe în folosul națiunii, bisericii, patriei ș. a.

Puterea voinții ajunge a conduce și dirige chiar toate fenomenele superioare ale vieții psihice; ea poate influența și cărmui atențiunea, reproducerea, fantasia, judecata și chiar și sentimentele, cari acte psihice altcum, după cum am văzut, sunt tot deodată ineseși și pârghiile voinții. Dar fiind-că cu ajutorul sufletului omul își poate concentra și conduce curentul energiei psihice, ceea-ce e tocmai baza voinții, în direcțiunea, în care vrea, sub raportul și în marginile legilor de reproducere, el e pus în măsură a manifesta voință liberă, și până la un punct, să-și dirige și viața psihică. Napoleon a fost o minune în privința aceasta. Se dice, că putea dormi și dacă avea numai o jumătate de oară timp liber, înainte de luptă. Puterea voinții și caracterisează pe bărbații mari ai omenirii.

6. Chestia determinismului și a indeterminismului. Determinismul etc.

Teoria determinismului și cea a indeterminismului, în felul cum ne-a rămas formulată, numai are ați înțeles. Nici principiile determinismului, după care omul e îndemnat în acțiunile sale de motive externe, fără a fi stăpân pe vre-o voință liberă, dar nici cele ale indeterminismului, după care omul are o putere de voință de tot independentă, de tot liberă, grație căreia poate face, ce vrea, nu cadrează cu adevărul scos din natura vieții psihice a omului și special din psihologia voinții. Își are importanța sa puterea internă — voința liberă, dar și împrejurările externe. Dacă ar fi să credem indeterminismului, ar însemna, că ținem pe om prea de perfect, iar dacă ar fi să credem determinismului, prea am degrada omenirea la o stare inferioară.

O voință de tot liberă se poate, ce e drept, imagina, dar în viața reală omenească nu se va pute găsi; de altă parte nici de o voință absolut determinată de impresiunile și împrejurările exterioare, nu vom da în viața reală. Fiind-că voința devine o proprietate, o atribuțiune, a eului nostru și ca atare determină actele vieții noastre psihice, e natural, ca să simțim, în un mod oare-care, puterea voinții, și astfel să și vorbim despre o *voință liberă* din noi. Dar nu se poate manifesta voința liberă în sensul indeterminismului, căci nu se poate sci a priori direcțiunea, în care se va valida voința. O influență oare-care exerciază și împrejurările. Dar iar nu în sensul determinismului, căci nu totdeauna puterea impresiunilor externe, nici chiar poftetele, dorințele, tendințele, simțemintele ș. a. nu determină în mod absolut voința omului. Acestea da, servesc cu îndemnuri, dar ele n'au totdeauna cuvântul din urmă, n'au nici pe departe totdeauna rolul voinței. Am văzut, că deodată cu ivirea astor fel de tendințe, conștiința de regulă prilejese încă o judecată, care aduce apoi și ea în ființă o tendință menită a determina voința. Ba și aceea este posibil, ca tendințele sensuale, afectele, pasiunile și sentimentele să fie, liniștite sigur, dar chiar și paralizate de tot prin anume curente psihice, produse cu ajutorul minții, *ca voință*

rațională. Putem să ne liniscim ori să ne delăturăm mânia, dorul de res-bunare, poftele sensuale ș. a. numai să ne scim concentra energia psihică — să voim. — Și *putem* a voi, în sens bun, dacă ființează în noi o putere *etică* valoroasă, cristalisată din cultura etică căpătată și din dispozițiile noastre înăscute.

Adevărat, că în unele casuri, nu se observă de loc conlucrarea jude-cării și a chibzuirii și anume la starea volițională ideomotrică și de pa-siune exagerată și deosebit de aceasta apoi și atunci, când este o deplină concordanță între tendințele noastre, stârnite fie de agenți externi, fie de interni și între concepțiunile și principiile noastre, care concordanță obser-vată imediat de suflet, ceea-ce o poate simți sufletul omului desvoltat, face, ca voința să se desfășure momentan ca și cea ideomotrică. Dar ce judecată, chibzuință, luptă internă nu se desvoaltă la alte casuri, la mai deosebite.

Iată deci, că nu se pot accepta nici principiile determinismului, nici ale indeterminismului. Că ce fel de voință se degagiază din noi putem sci, dacă ne dăm seama de natura stării voliționale.

E cert, după cum s'a arătat mai înainte, că în noi, din cauza dispo-sițiilor firești înăscute și a puterii psihice formate cu ajutorul educațiunii și a instrucțiunii, există o continuă luptă între tendințele sensuale și inte-lectuale — egoiste, cari sunt menite a asigura pur și simplu existența noastră sensuală și egoistă intelectuală și între tendințele menite a fa-avorisa bunăstarea vieții social-morale basate în cultura noastră etică. Lupta aceasta, între tendințele produse de mobiluri inferioare și între cele din mobiluri superioare, dă nascere judecării, chibzuirii, deliberării, ce se desfășură, când e să se arăte voința. Motivele cele mai puternice se validează și decid și așa amăsurat acestor motive se înjghebează apoi voința. Și omul scie și simte lupta între cele două feluri de tendințe, de motive cu mobiluri diferite. Și fiind că judecata proprie i-a dictat voința, el e îndreptățit să dică, că are voință liberă. Voința aceasta însă e un rezultat al luptei dintre mobilurile inferioare și superioare din om. Aceasta însemnează, că voința se presintă sub raportul *determinismului etic*. În adevăr de legile morale este condus și determinat omul în viața sa și peste acestea nu poate să treacă, vrând să fie om între oameni. Cum să nu, când scie-se câtă trudă depune educațiunea în a infiltra și a întări în om, în tot de-cursul desvoltării lui, ceea-ce se dice: „bunul simț“, prin deprinderi morale, prin fel și fel de principii morale și învățăminte și prin fel și fel de pilduri.

Determinismul etic n'are, nici în clin nici în mână, nimic cu de-terminismul filosofiei materialiste. E de tot alt ceva. E vorba aici, că cuvântul greu la determinarea voinții îl are tot deuna aceea putere, energie sufletească, care se închegase în noi din cultura primită și din dispozițiile înăscute transmise dela părinți, și care se validează ca impulsuni psihice capabile a se preface în stări voliționale superioare.

Numai teoria cu determinismul etic își are basa sa bine stabilită în știința psihologică.

ISTORIA ȘCOALELOR NĂSĂUDENE,

de

Virgil Șotropa.

Școale române în secolul XVII și XVIII.

La Români, ca la toate popoarele, avem să căutăm începutul școalei și al instrucțiunii în biserică. Atât în Muntenia și Moldova, cât și în Transilvania, Bănat și celelalte ținuturi locuite de Români, prin secolul XVI și XVII dăm mai întâiu de urma școalelor *bisericesci*, adică școale înființate pe lângă biserici și mănăstiri, în cari preoții, călugării, și cântăreții, pe atunci aproape singurii cunoscători de carte, instruau în cetire și scriere pe cei ce doriau să se preotească. Afară de aceasta mai instruau apoi preoții pe fiii lor și pe alți copii rivnitori de învățatură, în cetirea cărților bisericesci, tipic, cântări și ceva comput.

Școale publice pentru mireni aflăm în timpul acesta numai dincolo de Carpați, și acele în număr mic, ca la *Suceava*, *Rădășeni*, *Cotnar*, *Bucuresci*, *Tîrgoviște*, și la mijlocul secl. XVII. școala renumită din *Iași*, înființată de *Vasile Lupul*.

Dincoace de munți, afară de amintitele școale bisericesci — precum a fost cea dela metropolia din *Alba-Iulia* (Belgrad), — alte școale românesci publice nu scim să fi existat pe acele timpuri, și nici n'au putut să existe, de oarece Românilor nu le era permis să cerceteze, nici măcar școalele străinilor. Dacă vre-un Român avea totuși cutezanța să intre în vr'o școală străină, putea s'o cerceteze numai până când îi plăcea „stăpânului nobil“, care pe fiul iobagiului său îl putea scoate din școală și îl putea pune la lucru în curte, când voia. Singur și numai unele familii „nobile“ românesci au avut dreptul să-și dea pruncii la școală; dar cei mai mulți dintre aceștia, precum și puținii dintre iobagi, cari absolvau neconturbați școalele altor neamuri, treceau de regulă în tabără străină, așa încât poporul nostru nu avea nici un folos dela ei.

Ajungând la finea seclului XVII. Ardealul sub domnia *Habsburgilor*, și mai mult, facându-se la 1668 *unirea* între o parte din România ardeleni cu biserica catolică, de aici se începu o nouă viață culturală pentru Români. Ce e drept ei n'au putut să-și ridice imediat școale naționale dar cel puțin li-s'a făcut posibil să cerceteze școalele străinilor, și mai ales ale iesuiților din patrie și străinătate, din cari școale au ieșit cei dintăiu bărbați luminați, adevărații luptători și apărători ai bisericei și școalei noastre naționale românesci.

Am ȳis, că n'au putut să-și ridice România imediat după actul unirei școale naționale, deoarece-ce, încă timp de aproape patru decenii după unire, au decurs luptele înverșunate ale reformatilor, unitarilor și calvinilor din Ardeal, cari nu voiau să se supună casei domnitoare și cari asupriau și neîndreptățiau pe Români, chiar ca și înainte de unire.

Promisiunea făcută Românilor cu ocaziunea unirei, că li-se va ridica o școală română-latină în *Alba-Iulia*, și diploma împăratului *Leopold*, din 19 Martie 1701, în care se demândă, să li-se ridice Românilor școale în *Alba-Iulia*, *Hațeg* și *Făgăraș*; toate acestea rămăseră deocamdată numai scrise pe hârtie. Ba s'au întemplat chiar și în timpul acesta casuri, că fii de ai preoților români, cari se duceau la școale, au fost prinși, legați și duși îndărăpt la lucru, cu toate că Românii uniți în mai multe rânduri, mai energic însă în sinodul din 25 Maiu 1739, în frunte cu episcopul *Inocențiu Micu Clain*, au protestat contra astfel de atacuri și vexări; și cu toate că în diploma împărătesei *Maria Teresia* d. d. 15 Aprilie 1746 expres se dă următoarele: „*Jobbagiorum dein Valachorum filii, Scholas actu frequentantes, aut deinceps frequentaturi Studiorum capaces, ne a Dominis suis Terestribus impediuntur, sub gravi poena statuere dignatae sumus*“. Va să dăcă: au să cadă sub grea pedeapsă acei domni, proprietari de pământ, cari vor cuteza să impedece pe copiii iobagilor români de a cerceta școala.

Abia 50 ani după întemplata unire, prin multe lupte și greutate, și-au putut deschide în fine Românii școalele din *Blaj*, mulțămită zelului și energiei episcopului *Inocențiu Clain*, care, îndată după strămutarea reședinței episcopesci dela *Făgăraș* la *Blaj*, în 1738, s'a apucat de zidirea și ridicarea școalelor. Cu mari jertfe puse el mai întâi temelie *mănăstirei*, ai cărei călugări aveau să crească elevii școalelor și mai ales pe teologi; iniția apoi înființarea *seminariului* pentru crescerea teologilor, numit *seminar crăesc*, sau al *mănăstirei S. Treimi*; și el fu cel dintâi care trimise la *Viena* și *Roma* tineri români la cursul teologiei și filosofiei.

Lucrarea începută de episcopul *Clain* a fost continuată de vrednicul său urmaș *Petru Paul Aron*, sub care la 21 Octobrie 1754 se deschiseră în toată regula școalele *Blajului*; adecă: *gimnasiul*, la început cu două clase, la cari în 1757 se adăuse o a treia; și *școala obștească*, din care mai târziu s'a format *școala normală*.

Tot episcopul *Aron* înființă pe lângă *seminariul crăesc* un al doilea *seminar*, numit „*al lui Aron*“, care însă mai târziu se contopî cu cel *crăesc* în *seminariul diecesan*, numit mai apoi *archidiecesan*; și tot atunci lângă *seminar* se mai înființă și un *curs de învățători*.

Pe timpul lui *Aron* școalele aveau la 300 elevi, dintre cari cei mai sêraci și mai buni erau ajutați cu pâne și fertură. La început ele au fost cercetate mai ales numai de fiii preoților, cari se pregătiau pentru *tagma preotească*, dar mai apoi începură a-le cerceta și fiii mirenilor, cari se pregătiau pentru diferite cariere; așa că în curând, mai ales sub episcopul *Grigorie Maior*, școalele *Blajului* ajunseră la mare renume și revêrsau lumină preste întreg românismul, dând acestuia în decursul timpului bărbați ca pe *Samuel Micul*, *Petru Maior*, *George Șincai* și pe alți mulți fruntași luminați ai poporului nostru.

Făcându-se începutul cu școalele *Blajului*, de aci încolo, în jumătatea a doua a secolului XVIII, Românii în toate părțile se puseră să-și ridice

școale, între cari un loc de frunte îl ocupă cele ridicate pe *teritoriul de graniță*.

Astfel pe teritoriul de graniță românesc *bănățan* s'au ridicat în scurt timp, între 1770—1790: o școală normală și una de fetițe în *Caransebeș*, școale triviale în *Pojejena*, *Bersasca*, *Mehadia*, *Bozovicium* și *Slatina*, și 85 școale comunale naționale române.

Pe teritoriul *regimentului I* român grănițaresc din Ardeal s'au deschis tot cam pe atunci: școala normală din *Orlat*, apoi școale triviale și comunale în *Hațeg*, *Vaida-rece*, *Jina*, *Cugir*, *Lissa*, *Veștem*, *Tohan*, *Racovița*, *Ohaba*, *Răcășdia*, *Șinca* și *Vistea-inferioară*, și încă în vr'o câteva comune școale cercetate numai în timp de iarnă.

Pe teritoriul *regimentului II* românesc grănițaresc năsăudean au început a-se înființa școale dela 1763 încoace.

Cele espuse până aci servească ca un mic tablou despre starea culturală la Români până la a doua jumătate a sec. XVIII. Înainte de a trece însă la istoria școalelor năsăudene, să vedem mai întâiu cum și când s'a înființat regimentul grănițaresc năsăudean, apoi cum și când s'au înființat fondurile școlastice năsăudene și prin ce faze au trecut până ađi acele fonduri, din cari s'au susținut și se susțin școalele înființate de grănițerii năsăudeni?

Fondurile școlastice năsăudene.

Cele mai vechi date și documente istorice, privitoare la ținutul nord-estic al Ardealului, ne spun, că comunele din valea Rodnei au format un teritor de sine stătător, sub numirea de „*Districtus Rodnensis*“. Acest teritor mai târziu s'a anectat comitatului Solnocul interior, și apoi comitatului Dobâca, numărându-se locuitorii săi între nobilii acelor comitate; iar la anul 1472 regele *Matia Corvinul* încorporează comunele din valea Rodnei cu orașul Bistrița, garantând însă locuitorilor din acele comune toate libertățile, drepturile și privilegiile, de cari se bucurară mai înainte.

Înființându-se la 1763 *granița militară*, spre acest scop s'au militarizat toate 21 comunele din valea Rodnei, adică: *Rodna veche*, *Muier*, *Sângeorgiu*, *Leș*, *Ilva* (mică), *Feldru*, *Vărarea* (*Nepos*), *Rebra-mare*, *Rebrișoara*, *Năsăud*, *Salva*, *Hordou*, *Telci*, *Bichigi*, *Suplai*, *Poieni* (*Poienile Zăgrei*), *Găureni*, *Runc*, *Zagra*, *Mocod* și *Mititei*, precum și 2 comune din valea Șieului: *Nușfaleu*, și *Sântioana*. La acestea după un an, 1764, s'au mai adăus din valea Șieului comunele: *Monor*, *Gledin*, *Șieut*, *Budacul român* și *Ragla*, iar din valea Mureșului: *Murăreni* și *Rușii munți*. În fine la 1783 s'au militarizat și cele două comune din valea Bărgăului: *Bărgăul de sus* și *Bărgăul de jos*.

Locuitorii comunelor din valea Rodnei, cum am văzut, din timpurile cele mai vechi au fost liberi și nobili; cu ocaziunea militarisării au fost apoi ridicați la statul nobilitar și locuitorii celorlalte comune militarizate.

Amintitele 32 comune cu timpul s'au înmulțit la 44, parte prin aceea că regimul militar a regulat și organizat din nou cele 2 comune din valea

Bărgăului, formându-se astfel comunele: *Borgo-Rus*, *Borgo-Joseni*, *Borgo-Mijloceni*, *Borgo-Suseni*, *Borgo-Prund*, *Borgo-Bistrița*, *Borgo-Tiha* și *Borgo-Mureșeni*, parte prin înființarea și ridicarea următoarelor comune nouă: *Rodna nouă (Șant)*, *Ilva-mare*, *Măgura*, *Sân-Iosif (Poiana)*, *Parva (Lunca vinului)* și *Romuli (Strișba)*.

Toate aceste 44 comune militarizate au format: „*Regimentul II român de granițe Nr. 17*”.

După-ce regimentul, în ce privește administrația internă, a trebuit să se susțină pe spesele proprii, așa deja la 1765 s'au învoit comunele grănițere, ca să unifice venitele lor din dreptul de regalii, — cari venite mai înainte încurgeau în casele respectivelor comune, — și să formeze un fond cu menirea, ca din el să acopere spesele administrației interne și să înființeze și susțină școale de băieți și fetițe.

Astfel s'a înființat *fondul de provente (Proventen-Fond)*, care prin patenta împărătesei Maria Teresia d. d. 2 Novembre 1766 nu a fost privit ca fond erarial, ci s'a pus sub administrarea unei comisiuni speciale economice-militare (*Milităr-Oeconomie Comission*), care pe lângă comandantul regimentului ca președinte, consta din reprezentanții tuturor comunelor grănițere.

În sala, în care se întrunea această comisiune în Năsăud, se afla o tablă cu inscripțiunea :

*Consilia hic Pallas, Themis
Hic oracula dictat;
Dat frumenta Ceres, Mars
Pater arma dat.*

În fondul de provente pe lângă venitele dreptului de regalii (cârciu-mărit, morărit etc.), au mai încurs și alte venite, d. e. din plutărit, relaxare de contribuțiune, bani de școală, taxare de păduri, pedepse de bani, taxa protecțională a comunei Coșna etc.

La anul 1830 s'a înființat *fondul de monture (Monturs-Fond)*, cu scop ca din venitele aceluia să se procure pentru militarii grănițeri vestimente de pănură mai fină și uniformă, căci până aci grănițerii se îmbrăcau pe spesele proprii. Acest fond s'a înființat din: contribuiri dela toate familiile grănițăresci; $\frac{2}{3}$ parte a arândilor de pe munții comunelor și a venitelor din casele comunale; rebonificarea dela erar pentru vestimentele și încălțămintele, cu cari grănițerii au făcut serviciile militare afară de cercul regimentului; plata pentru lemnele, ce grănițerii le aduceau din pădurile lor oficerilor confiniari; $\frac{1}{2}$ arênda terenului escindat pentru industria montană la Rodna; arênda muntelui „*Dosul Stănișorii*” și $\frac{1}{2}$ arênda muntelui Crăciunel. Toate aceste venite mai înainte parte curgeau în casele comunale, parte se trăgeau de cătră cei interesați, și numai prin învoirea comunelor și a interesaților s'au destinat pentru înființarea fondului de monture.

În fine cam din a. 1836 au început a se pune în unele comune grănițăresci năsăudene base pentru fonduri școlastice, și doi ani mai târziu,

la a. 1838, prin influința vicariului *Ioan Mărian*, s'a înființat în fiecare comună grănițarească câte un *fond școlastic comunal* (*Gemeinde-Schulfond*) cu scop, ca din acela să se plătească salariul învățătorilor dela școalele naționale comunale, să se cumpere cărți de școală, și să se procure materialul și rechizitele trebuincioase pentru școală. Pentru fondul acesta s'au menit în fiecare comună venitele de cărciumărit din trei luni de toamnă. În Bărgău au încurs în acest fond și banii, pe cari în 1832 îi dăruise Archiducele Ferdinand d' Este, ca să se procure sămânțe; iar în alte comune a încurs în fond și venitul din pășunat. Suma la care avea să se urce acest fond școlar în diferitele comune s'a statorit: pentru comunele mari 4000 fl.; pentru cele mijlocii 2500, și pentru cele mici 2000 fl. monetă convențională. Pe timpul existenței graniței, fiecare comună purta rațiune separată despre fondul său școlar, și rațiunile se censurau de comanda regimentului.

Desființându-se în anul 1851 granița militară, reprezentanții grănițerilor fostului regiment năsăudean, s'au adunat la 13 Martie și 1 August 1851 în Năsăud, și aci, la indemnul unor bărbați de inimă, cum a fost învățătorul *Vasile Nașcu*, directorul *Moise Panga*, locotenentul *Petru Tanco* și vicariul de atunci *Macedon Pop*, hotărîră să nu împărțească între sine fondul de monture, după cum făcuseră grănițerii sēcui, ci acesta să rămână intact sub numirea de „*fond de stipendii*“, din care să se dea fiilor grănițeri năsăudeni și descendenților acestora știpendii, la universități și academii.

Tot atunci se hotărî, ca fondurile școlastice comunale să se întrebuințeze și mai departe spre scopul, pentru care au fost înființate, și sub numirea de „*fonduri școlastice confesionale gr. cat. și gr. or.*“ ele fură administrate împreună cu celelalte fonduri foaste grănițarești.

Fondul de provente, la desființarea graniței în 1851, a trecut din administrația organelor militare a regimentului năsăudean, în administrarea organelor financiare provinciale, rezervându-se pe un timp mai târziu hotărîrea asupra dreptului de proprietate a celui fond și a venitelor lui.

La repetite rugări și plânsori, dar' mai ales la reprezentațiunea așternută Maiestății Sale monarhului în Viena la 12 Decembrie 1860 de trimișii grănițerilor *Vasile Nașcu*, *Ioan Purceilă*, *George Lica* și *Ioachim Mureșianu*, în fine la 27 August 1861 a apărut preanaltul autograf, prin care celor 27 comune foaste grănițere din valea Rodnei, precum și comunelor Nușfaleu și Sântioana li-sa restituit dreptul regal, din a cărui venite se fundase fondul de provente.

Reprezentanții amintitelor 29 comune foaste grănițere, intrunindu-se în 27 și 29 Septembrie, 5 și 6 Octobrie 1861 și în 13 și 21 Septembrie 1862 în Năsăud, declarară înaintea oficiului districtual, că $\frac{3}{4}$ părți din venitele dreptului de cărciumărit le destinează pentru scopuri școlare, sub numirea de „*fond școlastic central*“, din care are să se înființeze și susțină în Năsăud: un gimnasiu complet, un conviect, o școală reală, o școală normală cu 4

clase, o școală de fete și 5 școli triviale în comunele Sângeorgiu, Telci, Zagra, Monor și Borgo-Prund.

Tot în acest sens s'au declarat și celelalte 15 comune foaste grănițere, cărora li-s'au restituit regalele mai târziu, în 1872.

După desființarea graniței, administrarea tuturor acestor fonduri, s'a îndeplinit prin anumite corporațiuni alese spre scopul acesta din sinul foștilor grănițeri cu numirea: „*Comisiunea administratoare de fondurile școlare din Năsăud*“ și „*Comitetul fondurilor școlastice grănițeresci din districtul Năsăudului*“; iar pentru ca destinațiunea amintitelor fonduri să nu se schimbe și să se precizeze mai bine, adunarea reprezentanților foști grănițeri la 18 August 1865 a compus un „*Instrument fundațional*“, care la 1871 a fost aprobat și din partea guvernului și a Maiestății Sale.

La a. 1886, în urma ordinului și dispozițiunei comisarului regesc de atunci Baron Desideriu Bánffy, administrațiunea fondurilor școlastice profesionale a fost separată de administrațiunea fondului școlastic central și al celui de stipendii și s'a predat în administrarea comisiunilor instituite de ordinariatele episcopesci gr. cat. din Gherla și a arhiepiscopiei gr. or. din Sibiu, așa, că fondurile școlastice gr. cat. se administrează acum în Năsăud, iar cele orientale în Sibiu.

Fondul școlastic central și cel de știpe die prin Statutele introduse în 1888/9 au fost decretate de fonduri „*comunale*“ și institutele susținute din fondul școl. central de „*școli fundaționale*“. Corporațiunile, cari administrează astăzi aceste fonduri sunt „*Comitetul, și comisiunea administratoare de fondurile centrale școlastice și de știpe die din districtul Năsăudului*“ stând sub supravegherea comitetului suprem al comitatului Bistrița-Năsăud și a ministerului r. u. de culte și instrucțiune publică.

Fondul central școlastic constă astăzi din: capitale elocate la stat, în case de păstrare și la privați; realități în Năsăud, Anieș, Borgo-Prund, Entradam; și bunul din Cianul-mare, — având un venit anual de circa 90,000 coroane.

Fondul de știpe die constă astăzi din: capitale elocate la stat, în case de păstrare și la privați; realități în Cărlibaba; muntele Dosul Stănișoarei; păduri la Coșna; și dominiul din Ciceu-Cristur; cu un venit anual de circa 24,000 coroane.

Se mai administrează apoi lângă amintitele două fonduri și un „*fond pentru convict*“, constător din capitale elocate la case de păstrare și privați, în suma de circa 14,000 coroane.

Fondurile școlare greco-catolice ale comunelor aparținătoare la Vicariatul Rodnei și la tractul protopopesc al Budacului Român, administrate în Năsăud, constau astăzi din capitale elocate la stat, în case de păstrare și la privați, cu venit anual de circa 38,000 coroane.

Fondurile școlare greco-orientale ale comunelor din valea Bârgăului, administrate de present la consistoriul arhiepiscopesc în Sibiu, constau din capitale elocate la stat și la privați, cu un venit anual de circa 6000 cor.

Școala normală și institutul militar.

Istoricul.

Meritul de căpetenie pentru înființarea școalelor în sec. XVIII în întreg statul Austro-Ungariei, în special însă în granița militară română, cu tot dreptul i-se poate atribui împărătesei *Maria Teresia*. La 1764 emise înțeleapta domnitoare o ordinațiune, ca să se ridice în fie-care sediu de stat major și în cercul fie-cărui batalion grănițeresc câte o școală germană, parte pe speșele statului, parte cu contribuiri dela grănițeri.

În urma acestei ordinațiuni, precum în celelalte regimente grănițeresci române, așa și pe teritoriul regimentului grănițeresc năsăudean, s'au înființat mai multe școale, despre cari vom vorbi la locul și timpul seu. În legătură însă cu amintita ordinațiune sosi în anul 1770 la comanda generală transilvană, cu sediul în Sibiu, următorul rescript al consiliului belic de curte:

Nr. 1117, 1756, 4519 ex 1770. Kais. auch kais. königl. Hofkriegsrath. Wien den 23 April 1770.

Dem Siebenbürger General Commando anzufügen.

Der gegenwärtige Auftrag fast in sich die Erledigung über die eingelangten Muster-Berichte, die der Hof-Kriegs-Rath nachzutragen in dem sub Dato 8-ten Martii nuperi in Sachen vorhergegangenen Befehl sich vorbehalten hat, und nachdem nunmehr erhaltenen Allerhöchsten Entschliesung zu ertheilen im Stande ist.

„24. Das auf die anständige Erziehung der Wallachischen Jugend mithin auch in der Folge auf die Beförderung der katholischen Religion gerichtete Absehen haftet dermalen eigentlich an einer solchen Einrichtung, wodurch der Jugend nebst dem Unterricht in denen wahren Religions-Grund-Sätzen, dann in denen niederen und höheren Schulen in ihrer Mutter-, sowohl als in der Lateinischen Sprach, zugleich auch die Unterweisung in der Teutschen Sprach, eine gründliche Sittenlehre und die Begriffe der wahren Pflichten gegen ihren Landesfürsten und den Staat beygebracht und eingeflösset werden; es seynd alle zeithero in dem *Rodnaer Militair-District* derowegen getroffenen Veranlassungen eben hierauf ange tragen gewesen; es muss dahero das General Commando nicht allein auf den diesfälligen Erfolg in dem Rodnaer District sehen, sondern auch nach Maas, wie es Zeit und Umständen verstatten, das nemliche in denen übrigen Militair-Districte einzuführen sich angelegen seyn lassen; es handelt sich dermalen weiters vorzüglich darum, in dem Rodnaer District eine *lateinische Schule* und einen *Teutschen Schulmeister* einzuführen; es ist hiebey, weil unter dem Wallachischen Volk derzeit noch die Einführung Lateinischer Schulen unter der Aufsicht von Schullehrern der Lateinischen Kirchen bedenklich gefunden wird, der Antrag darauf gerichtet, anvorderst zu *Nassod* woselbst das Staats-Quartier im Rodnaer District sich befindet, eine Teutsche Schule und hiernächst ein *Gimnasium* von 4 Basilianer Geistlichen, die aus denen zu Balasfalva unter Aufsicht des unirten Bischofen vorhandenen zwei Seminarier zu wählen seyn würden, zum Unterricht der Jugend in der Teutschen und Lateinischen Sprach, dann in der Rechenkunst, desgleichen zu Docirung der 4 unteren Schulen doch dergestalten aufzustellen, dass weil nebst denen Schulgebäuden auch anständige Wohnungen für die Geistlichen erst erbaut werden müssen, und der diesfällige Aufwand aus

dem dermalen noch sehr unergiebigem Allodienfundo zu bestreiten kommt; mithin alle entfallenden Auslagen, immer nach der Einnahme genau abzumessen seynd, anfangs lediglich die Teutsche Schule eingeführt, in dessen mit den Geistlichen des für jeden auszumessenden Unterhaltsweg, und zwar mit der Rücksicht, dass sie nicht etwa nach Hand Almosen vom Volke zu sammeln gegründeten Anlass nehmen mögen, eine förmliche Behandlung getroffen, und sodann successive ein Geistlicher nach dem andern, bis die angetragene Zahl von 4 vollständig seynd wird*.

În acest rescript între altele, privitor la școalele din districtul militar al Rodnei, se ține, că pe lângă școalele de până acum să se ridice încă o școală nouă, în care pe lângă religiune, limba română și latină să se dea instrucție și din limba germană, și elevilor să li-se insuflă în mod fundamental principiile de moralitate și conceptul datorințelor față de domnitor și patrie; apoi că școala aceasta să se înființeze în Năsăud, unde mai târziu va fi de a se înființa și un gimnasiu; și în fine speșele întreținerii să se poarte din venitele fondului alodial.

Se vede, că amăsurat dispozițiilor din acest rescript ș'a înființat apoi în Năsăud o școală *latină germană* sub numirea de *școală normală*. În care an s'a înființat anume această școală, exact nu se știe, însă de sigur între anii 1770—1777, și nu mai târziu, ceea-ce se poate dovedi din raportul generalului Baron *Cristian Rall* și al comisariului belic *Gottfried G. Obst*, cari trimiși să inspecționeze regimentele de graniță românesci, în raportul lor d. d. Sibiu 20 Maiu 1777¹⁾ amintesc școala normală din Năsăud, și preste tot vorbesc în termeni de laudă despre școalele din regimentul năsăudean.

Este interesant, că tot în acel raport numiții doi oficeri inspecitori recomandă, ca, pentru de a se face suboficeri buni, să se trimită și din regimentul I din Orlat elevi la școala normală din Năsăud; și să se caute unde-va vr'un călugăr (*Kallugier*), cunoscător bine de limba germană, care să se aplice la aceea școală ca învățător.

Întru cât se ține de propunerea privitoare la elevii din Orlat, aceasta s'a realizat numai câte-va decenii mai târziu; a doua propunere și recomandare însă a susnumiților inspecitori, s'a implinit îndată, căci la 1778 aflăm în Năsăud ca învățător al celor două clase normale, deschise la început, pre archidiaconul (protopopul) *Ieronim Kalnoki*, călugăr basilitan din Blaj. Sub următorul acestuia, sub archidiaconul — mai târziu vicarul — *Ioan Para* făcându-se observarea, că progresele în limba latină sunt foarte neinsemnate, propunerea limbii latine s'a eliminat cu totul, și începând din 1784 s'a dat instrucțiune numai în limba germană, limba serviciului militar.

Urmând la 1780 pe tronul austro-ungar fiul Mariei Teresiei, împăratul *Iosif II*, acesta se apucă și mai cu deadinsul la înființarea și organizarea școalelor. El află, că în Năsăud ar fi lipsă de un *institut de creștere militar* (*Militär-Erziehungshaus*), din care să iasă tineri pregătiți pentru statul mi-

¹⁾ Veđi „Transilvania“ Nr. 9—10 ex 1855.

litar, precum și eventual pentru alte cariere. Astfel nobilul domnitor cu hotărârea sa d. d. 23 Februarie 1782 incuviință să se destineze din fondul de provente suma de 6996 fl. 43³/₄ cr. pentru edificarea institutului. Cu ajutorul acestei dotațiuni și cooperarea benevolă și gratuită a comunelor grănițeresci, cari liferară materialul trebuincios și impliniră lucrările de zidire, în anul următor 1783 edificiul deja era gata, așa că la 22 Novembre 1784 institutul se deschise în toată regula, introducându-se în el 50 elevi.

Totodată se făcu loc în edificiul institutului și pentru școala normală și pentru cea trivială aflătoare în Năsăud, precum și pentru cortelul directorului normal și al comandantului institutului.

Școala normală, care din momentul acesta a stat în strinsă legătură cu institutul militar, s'a organizat mai bine cu această ocaziune, creându-se pe lângă cele două clase normale încă o a treia, așa că putea purta acum cu tot dreptul numirea de *școală normală capitală* (*Oberschule* sau și *Normal-Hauptschule*).

Fiind-că atât școala normală cât și institutul militar s'au ridicat și se susțineau în cea mai mare parte din fondul de provente al regimentului așa, precum toate celelalte școale normale, triviale și de fete de pe teritoriul de graniță austriac, și școala noastră normală și institutul militar erau numite și privite de „școale erariale“. Cu toate acestea însă grănițerii năsăudeni erau obligați de a contribui o sumă bunișoară la susținerea edificiului acelor școale, și de aceasta contribuție au scăpat numai după 50 ani, când directorul de atunci Mărian exoperă dela autoritățile mai înalte să fie liberați de ea.

Deschiderea institutului militar și a școalei normale nou organizate se făcu cu solemnitate, și decurse în modul următor:

În dimineața zilei de 22 Nov. 1784 se ținu serviciul divin în biserica gr.-cat., fiind de față numeros popor, mulți preoți, oficeri și părinții elevilor primiți în institut. La finea sf. liturgii protopopol Ioan Para ținu o vorbire instructivă potrivită, după care cu toții merseră din biserică în edificiul institutului. Aici elevii fură conduși mai întâi în salonul institutului, în care se afla o tablă cu inscripțiunea: „*Literae et virtus vestra felicitas*“; apoi în sala de mâncare, unde îi aștepta un prând festiv gătit anume pentru ei, și la masă ei fură serviți de însuși colonelul regimentului, de oficeri, de vicar și alți inteligenți, cari le arătară elevilor cum au să se poarte la masă și cum au să țină lingura, furculița și cuțitul. După masă fie-care elev căpătă câte o punguliță cu doi bani de argint întru aducere aminte de această zi; apoi se conduseră elevii prin celelalte încăperi ale institutului, unde în școală li se împărțiră cărți școlastice și rechisite de scris, iar în odăile de dormit i-se arătă fie-cărui elev patul, în care avea să doarmă. La căpătâiul fie-cărui pat era indicat numele respectivului elev, hainele de pat erau aduse de părinții elevilor.

Astfel fură introduși cei dintâi 50 elevi în institut, unde primiau gratuit vipt și în parte și vestminte, după ce pentru întreținerea lor im-

păratul Iosif II la 18 Aprilie 1786 încuviință, din fondul de provente, un pausal anual de 1750 fl.

În fie-care an comanda regimentului propunea o sumă de tineri pentru a fi primiți în institut, și apoi comanda generală din Sibiiu alegea și aproba dintre aceștia pe cei, cari îi conveneau a fi mai destoinici.

Comandant al institutului era un oficer; acesta încredința cu susținerea ordinii și disciplinei pe câte un suboficer (*Ductor, Führer*), care avea să doarmă în institut cu elevii. Cel dintâi comandant al institutului a fost locotenentul *Stefan Arady* de *Kajal*.

Avea institutul și un spital, în care elevii bolnavi se curau gratuit.

Ce privește mersul învățământului, instrucțiunea militară o primiau elevii în institut, erau însă totodată și școlari ordinari ai școlii normale, unde învățau toate obiectele prescrise și propuse în aceasta școală. De aici se poate vedea, că institutul militar și școala normală — al cărei stat învățătoresc consta dintr'un director (*Oberlehrer*), doi învățători (*Unterrlehrer*) și un adjunct sau asistent (*Schulpraeparant* ori *Schulgehilfe*) — erau nedespărțite, așa că unul fără de celalalt nu se poate gândi.

În lucrările economice s. e. pomărit, stupărit se deprindeau elevii în grădina cea mare a institutului.

În institut se primiau fii de grănițeri, cari aveau implinită etatea de 10 ani, și apoi trebuiau să stea în institut până la 18 ani, când erau înrolați la miliție; astfel cei ce isprăveau clasele normale în 3—4—5 ani după primire, nu puteau să treacă în altă școală, ci trebuiau să repeteze cele învățate prin clase. De aici vine, că tinerii grănițeri năsăudeni învățau așa de perfect limba germană, încât se uimiau chiar și generalii străini, cari inspecționau regimentul și visitau institutul. O foaie din Viena „*Nova Viennensia*“ în numărul său din 13 Novembre 1789 scrie, că: „suboficerii acestui regiment (năsăudean) într'atâta de bine știu vorbi, ceti și scrie nemțesce, încât abia e de creșut, că sunt Români“.

Am șis, că în institut se primiau și întrețineau pe spesele fondului de provente 50 fii de grănițeri; afară de aceștia se mai primiau însă pe spesele proprii și alți elevi extranei, mai ales nobili maghiari, apoi elevi germani, armeni etc., cari aveau locuințe afară de institut și nu erau obligați a cerceta școala până la 18 ani, ci le sta în voie să treacă la alte școli mai înalte în Bistriță, Blaj, Oșorhei, Clușiu etc. Peste tot, având școlile năsăudene un nume bun, și fiind ele pe atunci singurele școli românesce în nordul Ardealului, îndată după înființarea lor au început a fi cercetate, afară de grănițeri, de mulți fii de ai locuitorilor mai cu dare de mână din comitatele învecinate, Solnoc, Dobâca, din districtul Bistriței, apoi din Cluș, Turda, și chiar și din Chior, Marmăția și Bucovina, și încă nu numai de români, ci și de o mulțime de tineri aparținători altor națiuni.

Erau apoi și elevi grănițeri extranei, cari după absolvarea claselor normale asemenea puteau să continue studiile la școli mai înalte, numai cât spre scopul acesta, în urma ordinațiunilor din 1770, 1777 și 1804, aveau

să ceară invoirea organelor militare, cari și pe acești elevi trebuiau să'i tină în evidență.

Trecerea în statul preoțesc asemenea era permisă, și mulți dintre preoții de pe atunci erau elevi absoluți ai institutului militar, cari se dimiteau dela miliție, se trimiteau la Blaj și după-ce învățau aci în timp scurt câte ceva din științele teologice, se chierotoneau, și se întorceau acasă cu dreptul de a pute fi preoți. Făcându-se însă observarea, că premergerea aceasta nu e chiar potrivită și compatibilă cu chemarea unui păstor sufletesc, la propunerea vicarului de atunci *Ioan Nemeș*, făcu episcopul *Ioan Bob* pe la 1804 o reprezentațiune la comanda militară din Sibiiu, în care ceru să se permită cel puțin câte la 12 tineri din regimentele române grănițeresci din Ardeal, ca să studieze la gimnasiul din Blaj, cu scopul anumit de-a fi primiți apoi în seminar și pregătiți pentru statul preoțesc.

După multe corespondențe între episcop și comanda regimentului năsăudean, privitor la terminul trimiterii tinerilor designați la Blaj, și privitor la prevederea lor cel puțin cu pâne din partea episcopiei, în fine în Noiembrie 1810 s'au trimis din Năsăud la Blaj 12 elevi de ai școlii normale. Aceștia însă în Blaj n'au fost primiți de-a dreptul în gimnasiu, ci numai în clasa a treia normală, fiind-că după sistemul de atunci la intrarea în gimnasiu școlarii trebuiau să scie toată gramatica latină, pe care în Năsăud n'o învățau. Dintre acești tineri numai patru au absolvat gimnasiul și seminarul din Blaj, adică: *Ioan Mărian*, fost vicar; *Gregoriu Pop*, fost preot în Rebrîșoara; *Ciril Dunca*, fost preot în Gledin; și *Ioan Habie* din Mocod mort în Bucuresci, ca cleric; ceilalți au părăsit mai înainte Blajul, și astfel vicarul Năsăudului iarăși era necesitat să recomănde episcopului indiviți necualificați la preoție.

Tot la insistința vicarului Nemeș a hotărît comanda regimentului să trimită alți 12 tineri grănițeri la Viena, unde să învețe diferite meserii. Dintre aceștia însă numai doi, *Grigore Istrate* și *Dumitru Ordace* au învățat lăcătăria; ceilalți s'au întors acasă fără de nici o ispravă.

La a. 1817 preoțimea adresă Maiestății Sale rugarea, să conceadă, ca să fie primiți mai mulți elevi în institutul din Năsăud, însă consiliul belic la 7 Faur 1818 sub Nr. 535 dete la aceasta răspuns negativ.

În anul 1817, cu ocaziunea călătoriei Sale prin Ardeal, împăratul *Francisc I*, însoțit de împărăteasa *Carolina*, a stat și în Năsăud, unde a vizitat biserica gr. cat. și institutul militar. Aci vedând domnitorul elevii curați și isteți, întrebă pe colonelul de atunci *Zatetzky*, dacă sunt ei fii de ofițeri, și se uimi mult primind răspunsul, că elevii sunt fii de grănițeri simpli din Năsăud și jur. Intru amintirea acestei visite și a primirii leale din partea grănițerilor năsăudeni împăratul *Francisc* a trimis la 1819 ca don institutului portretul său și al împărătesei. Sosind icoanele la Năsăud în vara aceluși an, colonelul *Zatetzky* hotărî să le așeze cu cea mai mare pompă în sala institutului.

Astfel în ziua de 22 Iunie, și fixată pentru sărberea introducerii portretelor, acestea fură duse mai întâi în biserică, unde după săvârșirea cultului divin, ele se sfințiră în prezența preoților din vicariat, a ofițerilor, a reprezentanților tuturor comunelor grănițeresci, precum și a episcopului rom. cat. *Alecsandru Rudnai*, și a generalului de brigadă *Leng*. După finirea sf. Liturgii, întreg publicul present, precum și elevii institutului militar, în frunte cu comandantul lor, locotenentul *Konrad Vöckl*, conduseră icoanele în edificiul institutului, unde după așezarea lor în sală, vicarul *Nemeș Ținu* o cuvintare festivă.

Din incidentul acesta, pentru de a-și manifesta alipirea și fidelitatea față de casa domnitoare, comunele grănițeresci hotărâră, ca în fie-care an să se țină la 22 Iunie în Năsăud o sărbere națională școlastică, și spre scopul acesta destinară un fond de 300 fl., parte adunați dela persoane private și parte rămași din colecta făcută dela preoți pentru ospetul acelei zile de sărbătoare. Din interesele acelu fond apoi s'au plătit an de an la amintita și spesele sărbării, până în zilele vicarului *Mărian*, care din cauze necunoscute, a sistat plățirea.

Amăsurat deci hotărării comunelor grănițeresci, dela 1819 și până la moartea împăratului *Francisc I*, întâmplată la 1834, în fiecare an se ținea la 22 Iunie sus amintita sărbere școlară, și decurgea în următorul mod: La porunca vicarului, care trimitea circulare în toate satele, se adunau în Năsăud preoții și reprezentanții tuturor comunelor grănițeresci și apoi în prezența acestora, precum și a ofițerilor și poporațiunii adunate, se celebra cultul divin, pontificând vicarul cu asistența întregii preoțimi în ornat festiv. În decursul liturgiei se dau salve cu puscii și treascuri și se cânta de trei ori imnul poporal. După sfta liturgie întreg publicul mergea la institut, care era decorat cu flori, și unde în sala cea mare portretele *Maiestăților*, păzite de două sentinele, se espuneau vederii publice; aci elevii întonau un cântec germân și unul românesc. Urma apoi prânzul festiv dat ofițerilor din partea colonelului, iar preoților din partea vicarului. Elevii încă aveau prânzul lor mai bun și mai ales ca de ordinar, servindu-li-se vin sau bere. După prânz urmau apoi petreceri și jocuri naționale.

La anul 1824 prin stăruința directorului normal de atunci *Nestor Istrate* și a nou numitului învățător, mai târziu vicar, *Ioan Mărian*, în urma rescriptului consiliului belic de curte d. d. Viena 26 Iulie 1823 și a ordinațiunii comandei generale militare d. d. Sibiu 19 August 1823, se înființă pe lângă cele trei clase normale existente și a patra clasă.

Cam pe timpul acesta cerură grănițerii români ai regimentului I dela *Orlat* să-și ridice și ei un institut militar asemenea celui din Năsăud. Aceasta, — probabil ca să nu întrecă pe *Săcui* cu școalele — nu li-s'a permis; s'a dispus însă, ca *Orlățenii* să trimită în institutul din Năsăud câte 25 tineri la învățătură, iar numărul elevilor grănițerii năsăudeni din institut să se reducă dela 50 asemenea la 25. Prin dispoziția aceasta, se înlege, grănițerii năsăudeni au fost scurtați, până când cei *orlățeni* au că-

știgat mult. Primul transport de elevi din Orlat la Năsăud s'a făcut în toamna anului 1826, și între acești primi elevi orlățeni a fost și nu demult răposatul colonel Baron *David Urs*.

E de însemnat, că dela anul 1826 până la 1848 au fost primiți în institutul năsăudean 70 elevi din Orlat, dintre cari, cei ce au rămas în viață, toți au făcut carieră frumoasă.

În anul 1832 a ars o parte a institutului militar, dar deja în decursul aceluiași an iarăși s'a reparat.

La anul 1834 școala normală și institutul militar au fost vizitate de archiducele *Ferdinand d'Este*.

Dintre episcopii români a vizitat mai întâi școalele acestea *Ioan Bob*, care a donat elevilor, în locul pușculițelor de lemn, ce le aveau până atunci, altele ținute cu fier. La 1840 a vizitat școalele noastre episcopul *Ioan Leményi*, și încă chiar pe timpul examenelor de vară, cu care ocaziune a împărțit premii între școlarii mai diligenți și a făcut școalei normale o donațiune de 20 fl. mon. conv.

În luna lui Martie a nefericitului an 1849 edificiul institutului a fost aprins și prefăcut în ruină de cătră insurgenții maghiari. Au ars în institut o mulțime de lucruri prețioase, între cari archiva școalelor, și prin aceasta s'au nimicit o mulțime de date momentuoase privitor la școalele grănițaresci năsăudene.

Însămn la acest loc, că dintre comandanții institutului, afară de *Arady* și *Vöckl*, despre cari am vorbit la alt loc, am aflat amintire încă despre următorii: *Gavril Vărărean* 1828—1840; *Alexa Abui* dela 1840—1841; *Grigore Mihailaș* 1841—1845; *Carol Minier* în 1846; *Gerson Toth* 1846 — 1848, *Adolf Stock* în 1848.

Turburările revoluționare din 1848/9 au făcut să stagneze întreagă instrucțiunea pe teritoriul de granițe, căci, ca pe alte locuri, așa și în ținutul Năsăudului domnea pe atunci un chaos general.

După încetarea turburărilor politice, guvernorul civil și militar al Ardealului, Baronul *Wohlgemuth*, deja în Octombrie 1849 dăte ordin comisiei școlare a regimentului, ca în școala normală din Năsăud să se înceapă prelegerile în toată regula; să se caute și recomande învățători, cari nu s'au amestecat în mișcările revoluționare, deci nu sunt „compromiși“, și despre acestea să i se facă raport până în Novembre al aceluiași an.

Școala normală se deschise însă deja la 3 Septembrie 1849, dar întreg personalul ei învățătoresc consta numai din directorul *Moise Panga* și adjunctul *Isac Nêșcut*, așa că pentru semestrul de iarnă au trebuit să se ia întru ajutor învățătorii comunali din Năsăud, *Salva* și *Monor*, până la 1850, când apoi se numără trei învățători permanenți.

Ce privește institutul militar ars, grănițerii năsăudeni l-au rugat în Iulie 1850 pe Baronul *Wohlgemuth*, ca să le ridice din nou institutul ruinat; și acesta în scrisoarea sa Nr. 3598 dela 18 Februarie îi și asigură

pe grănițeri, că le va ridica institutul, prefăcându-l în *institut de creștere militar de linie (Linien-Regimentserziehungshaus)* — dar n'a făcut nimic. Reînființarea institutului au mai cerut-o Năsăudenii direct dela Maiestatea Sa, când acesta trecu în 1852 prin Bistrița; apoi au cerut-o la 1855 preoții din vicariat pe calea ordinariatului arhiepiscopesc gr. cat., dela ministrul de culte și instrucțiune publică; și în fine a cerut-o la 13 Decembre 1860 dela Maiestatea Sa deputațiunea grănițerilor constătătoare din *Vasile Nașcu, George Lica, Ioan Purceilă și Ioachim Mureșianu*, în reprezentațiunea înaintată în cauza fondurilor școlastice și a averilor grănițerești. Însă toate rugările au fost zădarnice, și după ce sustase 65 de ani, institutul dela 1849 incoace a rămas ruină, și astăzi de abia se poate cunoaște urma unde a stat odinioară.

*

Afacerea institutului și preste tot a școalelor năsăudene a fost lansată îndată după revoluție, și în public, și cred, că nu va fi neinteresant a cita aci unele voci.

Astfel în Nrul 20 dela 8 Martie 1851 apărură în „*Gazeta Transilvaniei*“ din Brașov următorul articol:

„*Monarchia austriacă. Năsăud 9 Martie.* Domnule Redactor! Un corespondente din Ungaria al Stimatei Gazete cu dno 1 Februar în Nr. 13 indeamnă pe reprezentanții națiunii, și deosebit pe capii bisericilor din acum desființatele regimente grănițere, a face pașii cuveniți, ca institutele literare din Năsăud și Orlat să nu se desființeze, ci să se susțină pentru cultivarea tinerimei regimentelor. Domniei Sale mulțămim pentru făcuta reflexiune. Ci pentru reparația institutului ars din Năsăud, și prin urmare pentru rămânerea lui, s'au făcut din partea preoțimeii încă în Iulie doriții pași, admanuându-se de vicar o suplică chiar Escelenției Sale guvernatorului cu ocasiunea venirii sale aci, după care, măcar că s'au îmbiat la paciență până la viitoarea decisiune a Măiestății Sale despre institutul de graniță, totuși a mai urmat alta în Octobre din partea grănițerilor. O prea îndurată ordinațiune a Escelenției Sale guvernatorului. din 18 Februar, prin care între altele se demândă incheierea tuturor socotelelor și transpunerea regimentului sub iurisdicțiunea civilă ne asigură, cumcă arsul institut se va preface pentru un regiment de linie, și prin urmare sperăm, că și clasele normale, cari în strinsă legătură cu acesta au stat, cu atâta mai tare vor rămâne, cu cât aceste până acuma au dat statului și națiunii atâți indiviți folositori; localitățile trebuincioase sunt; și pentru partea septemtrională nu e loc mai potrivit. Suntem convinși, că Maiestatea Sa în recunoștința meritelor și a jertfelor acestor foști grănițeri de odată și civili, aduse pe altarul patriei și al tronului, se va îndura a ne susține și păstra nescădate și în viitor aceste institute literare în pârinteasca remunerare; sperăm, că ne va ridica și altele, de cari acum după desființare avem altă lipsă. Despre aceasta noi voim a ne ruga, și credem, că ne va primi rugarea în pârintească considerațiune. Că astfel noi, cei ce ne-am înmulțit pe o moșioară de nu ne putem proviziona de traiul vieții de ați pe mâne, dacă nu vom avé și școli mai înalte și industriale, ca să ne agonisim și alt mod de traiu, o meserie, un serviciu la iurisdicțiunea civilă, pentru care acum suntem cam nepregătiți; vom fi preste puțin cei mai sêraci, cei mai ticăloși, și avem speranță, că Maiestatea Sa se va îndura a lua în considera-

ține starea aceasta a noastră, și nu ne va lăsa să cădem mâne-poimâne în trista stare de proletari mai rău decât fostii jobagi. La acestea nu dormim, ci lucrăm, vighiem pe cât ne lasă puterile și împrejurările pe calea cea cuviincioasă“.

Iar în Nr. 98 dela 9 Decembre 1875 tot al „*Gazetei Transilvaniei*“, în articolul instituat: „*Din districtul Rocnei*“ se dic următoarele:

„Au trecut acum 5 ani, și mână la repararea institutului încă nime n'a pus. Indemnările și rugările, durerea că până aci fură fără rezultat. Speranța ne-a mai rămas numai pe fundul pissei (?). Când privim la deprădările, dărămăturile de pe aci, este triste urme de vandalism, și mai ales la aceste ale fostului institut milităresc de aci, plângem ca Eremia pe ruinele bisericii și ale zidurilor cetății lui David“.

*

Amintiserăm îndată la început, că după ridicarea institutului militar în 1784, atât școala normală cât și cea trivială din Năsăud s'au înlocuit în edificiul acelaia; tot în el locuiau și directorul normal și comandantul institutului. După ce acum la 1849 edificiul institutului militar a fost ruinat de insurgenți, clasa primă normală s'a înlocuit în edificiul căsarmei, în odaia, pe care mai înainte o întrebuința adjutantul regimentului, iar clas'a a doua, a treia și a patra s'au mutat în edificiul, care sub graniță era cuartirul majorului. Inlocuindu-se apoi la 1863 tot în acest edificiu și clasa I a gimnasiului nou înființat, clasele normale s'au mutat acum toate 4 împreună în edificiul, care sub graniță era cuartirul căpitanului. În edificiul acela au rămas până în ziua de astăzi, adăugându-se la el încă unele încăperi și făcându-se în decursul timpului mai multe reparaturi și schimbări.

*

Timpul guvernului absolutistic dela 1850—1860 nu putem dice, că a fost nefructifer pentru învățământul public. Guvernul îndată după revoluție trimise prin țeară comisari ministeriali, între cari pe consiliarul ministerial cav. *de Heufler*, care a cercetat și Năsăudul. Aceștia ștudiară cu deamăruntul starea școalelor și făcură apoi rapoarte și diferite propuneri privitor la organizarea școalelor în mod corespunzător timpului și împrejurărilor de atunci. Visitările acestor comisari avură ca urmare: apropierea organelor politice de organele bisericesci, cărora li se recunoscă dreptul de inspecționare asupra afacerilor interne ale școalelor; apoi numirea organelor de inspecțiune ale statului, adecă a consiliarilor școlastici (*Schulrätthe*); și în fine emiterea multor ordinațiuni ministeriale și guverniale privitor la ridicarea și dotarea școalelor, mersul învățământului, disciplina școlară și cercetarea regulată a școliei.

În școala normală din Năsăud, după învingerea unor greutăți ce au urmat din stările revoluționare, asemenea își luă mersul instrucțiunii un avânt frumos. începând acum a funcționa și puteri didactice mai tinere, bune, ieșite din școala modernă.

După desființarea regimentului II de graniță în 1851, organele noastre școlastice veniră acum în atingere mai de aproape cu organele politice,

mai ales după-ce sus numiții consiliari școlastici steteau în strins raport cu funcționarii politici.

La 1858 statorind ministrul de culte austriac, în înțelegere cu ordinaratele confesionale, cercul de ingerință de o parte al statului de altă parte al diferitelor organe confesionale asupra școalelor; în urma ordinațiunii ministeriale d. d. 22 Martie 1858, guvernul din Sibiiu, prin rescriptul său de dato 2 Iunie 1858 făcù cunoscut oficiilor cercuali și districtuali din Bistrița și Năsëud că cu începerea anului școlastic 1858/9 școalele de pe teritorul fostului regiment de graniță năsëudean sunt supuse ordinariatului gr. cat. din Gherla, cele din valea Bărgăului ordinariatului gr. or. din Sibiiu, fiind a se privi toate de acum înainte de școale confesionale. Despre școala normală și despre cea de fetițe din Năsëud se dice însă în amintita ordinațiune, că ele rămân și mai departe neschimbate, adecă școale erariale până la altă dispozițiune.

Cu toate acestea însă atât școala normală cât și cea de fetițe au fost privite de aci incolo confesionale, ceea-ce tacite s'a și acceptat și respectat din partea organelor superioare.

*

Între zilele de sërbbătoare ale școalei normale e deamná de amintit ziua de 10 Iunie 1858, despre care lăsăm să vorbească aci corespondința publicată în Nrii. 49 și 50 ai „*Gazetei Transilvaniei*“ din 1858. Eată-o:

„Năsëud în 10 Iuniu 1858. Școala germână de aici, îndată după întemeierea ei primise dela înaltul regim portretele de glorioasă suveniră ale Impërătesei Maria Teresia, Iosif II și Francisc I., care se păstrau în cortelul colonelului și în tot anul se serba o festivitate a acestor icoane cu tinerimea școlară, ducându-le la biserica gr. cat. cu pompă, și de acolo înderépt, și aședându-se în sala școalelor, unde într'aceea și cu salte, dânturi și alte veselii se priviau nu numai de tinerimea școlară. — care avea încă din ajunul acestei zile tot edificiul școlar decorat cu flori, și mai cu samă aceea sală, — ci și de preoțimea acestui tract, la privirea unui număr mēros popor.

Fiind acele portrete în fatalul an 1849 nimicite cu arhivele și alte obiecte bune, rămase la o parte sërbbătorea aceasta școlară.

Drept aceea făcënd direștiunea școalelor relațiune la c. r. guvern, s'a căpătat portretul Majestății Sale preabunului nostru Impērat apostolic Francisc Iosif I. dimpreună cu alte patru portrete, Christos pe cruce, spre a-le aședa în toate patru clasele, ceea-ce s'a indeplinit astăzi în următorul mod:

La 8 oare dimineata s'a dat sēmn cu clopotele dela biserica gr. cat. adunându-se toată tinerimea școlastică, aproape la 400 înși, dimpreună cu corpul învătătorilor, în sala școalelor, deodată cu o mulțime de preoți din tractul-vicarial, mai cu samă din valea Rodnei, îmbrăcați în ornat bisericesc. Toată tinerimea școlară s'a pus în șpalier, 10 din invătăceii școlari duceau cele 5 portrete impērătesci, precedēnd 2 cu praporii, urmați de corpul preotesc, în ordine, mai mulți oficeri emeriti, pretoriali și subalterni, funcționari de tot felul, apoi de o mare mulțime de popor, precum și de banda musicală a fostului II-lea regiment român; merseră cu procesiune la biserica gr. cat. cântând preoțimea „Impērate ceresc“, banda imnul popular, apoi alte cântări bisericesci din partea preoțimei și a școlarilor.

Finindu-se sfta Liturgie, prepositul *Macedon Pop* a ținut o predică, amăsurată acestei festivități: despre grațioasa și mult îndurata inimă a preamăritului tron împărătesc, sub al cărui sceptru se indulcesce și Românul de dreptul egalității și a concivilizațiunei dimpreună cu toate celelalte națiuni.

Apoi se cântă eară „Impărate ceresc“, „Mântuesce Doamne poporul tțu“ și altele, de ambe corurile, în care timp prepositul *Macedon Pop* a stropit cu apă sântită și a insalbat cu sântul mir toate portretele.

Dela biserică s'au întors iarăși în aceeași procesiune, cu cântări și musică, până în salonul școalelor, unde cântând preoții: „Mărire întru cei de sus“, dl preposit cuvântă din nou o învățătură tinerimei școlare, spunând scopul acelor tipuri, după care s'au ridicat neîncetate strigări de „Vivat! Să trăiască In. Impărat Francisc Iosif I!“ Fie-care portret s'a pus la locul său în care timp tinerimea școlară, dimpreună cu banda, a intonat imnul popular. În urmă directorul școalelor *Laurent Rummel* rosti o cuvântare de mulțămită în limba germană, cu care s'a încheiat sərbarea. Indată ce eșiră dela școală, merșeră DD. c. r. funcționari și oficeri, preoții și corpul învățătoresc la D. preposit, unde parochul *Rodnei* vechi, *Clemens Lupșaiu*, ținū în numele a toată preoțimea din acest tract, o cuvântare mișcătoare de inimi de rămas bun, asemenea D. adjunct *I. Gerendi* în numele c. r. funcționari; c. r. director al școalelor în numele învățătorilor și a tinerimei școlare, căror li-se mulțămī cu multă sinceritate.

Seara la 9 oare adunându-se banda cu corpul învățătoresc și învățaceii școlari mergēnd înaintea cortelului vicarial, i-au cântat cântec de ziua bună și un vers român, la care eșind în fereastră D. preposit și mulțămīnd i se întonă: „Să trăiască!“ de trei ori.

Mulțime de popor privea la aceasta dulce și seninoasă seară, încă ne mai audită dela bunii și străbunii noștri în tractul fostului regiment; oftându-i fericire și sănătate la mulți ani. La 11 oare s'a finit această serenadă.

A doua zi în 11 Iuniu în țorile țilei se dădū semn de seulare prin o tobă militară, care se păstrează în acest orașel ca un antic suvenir, și toată tinerimea școlară sări dimpreună cu corpul învățătoresc și formară 2 arcuri: 1 de frunte în capul podețului aproape de cortelul vicarului, și celalalt la poartă în capul orașelului, cătră Gherla, din foi verđi și flori felurite, toată strada învăscută cu arbori verđi, însă fetițele din școala germană fură la 6 oare toate îmbrăcate în vestiminte albe cu cununi de flori în mână, așteptând pornirea dlui preposit. Pornirea fū la 7 oare dimineața, când așteptat de careta sa înaintea cortelului, și de un însemnat număr de trăsuri pline de domni, oficeri emerți, preoți, oficiali și corpul învățătoresc, eși înainte, pe care toți il întâmpinară cu „bună dimineața!“

Lăsară să treacă căruțele înainte, și să aștepte la biserica gr. cath. până unde, înainte în spalier, mergeau fetițele cu cununițele în mână. Reverendissimul Domn, între Dnii oficeri, funcționari și preoți petrecut, de un mare număr de popor, intră în biserică și la s. altar inghenunchind a ridicat în taină rugăciunea sa cătră cerescul părinte, apoi la suirea în care rete fetițele îi puseră cununițele la picioare, și luându-și ziua bună dela toți, pornī între șirile tinerimei școlare, care nu înceta cu „Să trăiască!“ Pe lângă 12 căruțe cu Dnii sus atinși, il petrecură până la Mocod capētul tractului vicarial — și 16 juni călăreți îmbrăcați în costum român. Acolo aștepta D. paroch local cu poporul adunat ca la o zi de sərbătoare în mijlocul comunei, cu urări de bucurie: „Să trăiască“. Descălecând cu toții se duseră, — invitați fiind la casa parochială, unde era pregătit un dejun

galant, unde se ridicară mai multe toaste pentru sănătatea Maiestății Sale prea bunului nostru monarch, a Sântiei Sale patriarhului Romei, Esc. Sale D. episcop Ioan Alexi și a toată comisiunea școlară din fostul regiment II de margine, apoi mai în urmă a Rev. Domn preposit al capitlului din Gherla. La urmă eșind earăși la mijlocul satului, unde încă tot aștepta poporul român, nu numai de acoalea, ei și din învecinatele sate: Mititei, Zagra, Salva ș. a. cu prunci școalri, la care cei din Mititei cântară cu învățătorul lor innul popular și o strofă din un vers român; la continuarea călătoriei, luându-și diua bună dela toți, iară fură repețite urări: „Să trăiască!”

La aceasta ocasiune D. P. Lupșaiu fură mai diice o cuvântare potrivită primindu-și meritata recunoștință. Mai mulți preoți dela Năsăud de pe lângă Someș in jos l'au petrecut până la Betlean, eară D. preposit ajunse seara in Gherla, unde eară fū întâmpinat de clerul tiner, unii funcționari. D-șeu il țină la mulți ani spre ajutorarea in tot chipul a miserului său popor!“

La a. 1860 a fost vizitată școala normală de episcopul Gherlei *Ioan Alexi*, când acesta făcū călătoria sa prin ținutul fostului regiment grănițesc. Episcopul mulțamit cu prestațiunile învățătorilor și cu progresul școlarilor, pe lângă premiile îndatinate, a împărțit între școlari și premii de ale sale.

Recăștigându-se la 1861 venitul din dreptul regalului de cărciumărit, cum scim grănițerii năsăudeni, proprietării acelui drept, destinară trei părți din suma întreagă a venitelor pentru scopuri culturale. Privitor la școala normală ei hotărîră, ca aceasta să se organizeze așa, încât să fie de aici înainte școala pregătitoare pentru gimnasiu. După desființarea regimentului școala noastră normală își perdū adecă scopul ei primitiv, care fusese mai mult de a educa militari, și acuma ea trebuia acomodată spiritului timpului. Se făcū deci in 1863 un nou plan de învățământ mai corespunzător timpului modern, și se îmbunătățiră lefurile învățătorilor, ceea ce se aprobă și de locurile mai inalte.

După-ce acest act de aprobare vom avé să-l amintim și la alt loc, așa il publicăm aci in toată întregimea:

Nr. 15.694—1864. In numele Maiestății Sale ces. și apost. reg. Marele Principe al Transilvaniei, Comitele Săcuilor — prea grațiosului nostru Domnitor.

Ilustrității Sale căpitanului suprem *Alexandru Bohățiel* in Năsăud.

In urma grațiosului decret reg. din 4 Maiu Nr. 829—1864 se face cunoscut Ilustrității Voastre, cumcă in principiu nu subversează nici o difi-cultate in contra realizării laudabilei intențiuni a celor 44 comune din Districtul Năsăudului, de a ridica un gimnasiu inferior in Năsăud și de-a reorganisa școala normală principală gr. cat. din Năsăud, și școalele triviale gr. cat. din Zagra, Telciu, Sângeorgiu, Borgo-Prund și Monor, a cărei aprobare prea inaltă s'a cerut, căci stă in voia acelor comune, ca acele venituri, cari prin prea inalta scrisoare de mână din 27 August 1861 s'au ces lor cu drept de proprietate și prin invoirea lor împrumutată din lunile lui Septembrie și Octobree 1861 și din 13 și 21 Septembrie 1862 le-au întrunit într'un bun comun sub numire de *Fond școlastic*, să le consacre cu apro-barea prea inaltă spre astfel de scopuri comune; și așa din punctul de ve-dere al dreptului de inspecțiune a regimului numai acea dispozițiune devine necesarie, ca acoperirea speselor să fie asigurată, și întemeierea resp. stra-formarea acelor institute de învățământ precum și direcțiunea lor, să se facă in înțelesul legilor ce costă.

În respectul prim întinde destulă securanță conspectul despre veniturile fondului școlastic ddto 7 Iulie 1863, după care același, cu toate că în înțelesul punctului 14 din prea venerata scrisoare de mână are de a suporta și acele spese, cari mai înainte în interesul poporațiunii din Valea Rocnei se acopereau din fondul de provente; se vede a fi destoinic spre suportarea tuturor speselor în suma totală de: 9790 fl.

Deci luând în considerațiune acea legătură, cum că la școalele triviale cu câte 3 clase, clasa primă o vor reprezenta școalele sătesci din loc, și așa la fiesce-care dintre acele școli numai doi docenți vor fi de lipsă; mai încolo cumcă școalele triviale vor da pregătirile trebuincioase pentru trecerea în a IV-a clasă din școala normală din Năsăud, iară aceasta pentru trecerea în gimnasiul inferior din Năsăud, — se aproabă planul despre personalul de învățământ și dotațiune, după cum urmează:

I. În privința școalelor triviale din Zagra, Telci, Sângeorgiu, Borgo-Prund și Monor: a) Saliariul anual a lor 10 docenți per 240 fl. = 2400 fl.; b) Pentru fie-care cvartir natural sau relut de 30 fl. = 300 fl. c) Pentru fie-care lemne de foc sau relut de 20 fl. = 200 fl. d) Pentru 5 cateheți remunerațiune de câte 60 fl. = 300 fl. e) La 5 directori remunerațiune anuală de câte 50 fl. = 250 fl.

II. În privința școalei normale din Năsăud: a) Salarul anual alor 4 docenți câte 300 fl. la unul = 1200 fl. b) La fie care cvartir natural sau relut de câte 70 fl. = 280 fl. c) La fiecare lemne de foc sau relut de câte 30 fl. = 120 fl. d) Salarul anual al unui adjunct: 300 fl. e) Remunerațiunea anuală a unui catehet: 200 fl. f) Remunerațiunea anuală a Directorului: 100 fl. g) Paușal scripturistic: 20 fl. Suma 2220 fl.

III. În privința gimnasiului inferior din Năsăud: a) Salarul anual la 6 profesori ordinari (înțelegându-se și catehetul între acestia) câte 600 fl. la unul = 3600 fl. b) Pentru fiecare cvartir natural sau relut de 60 fl. = 360 fl. c) Remunerațiunea anuală a Directorului: 100 fl. d) Paușal scripturistic: 40 fl. Suma 4100 fl.

Acum dar' va fi lucrul comunelor din districtul Năsăudului, ca să facă un *Instrument Fundațional* despre toate veniturile lor consacrate spre scopuri instituționali, și școalele mai sus menționate astfel să le organizeze pe temeiul legilor ce costă, cât să li-se poată da dreptul de publicitate.

Instrumentul fundațional fiind că se va subșterne Maiestății Sale spre prea înalta sancționare, să se compună nu numai în limba română, dar' și germână. Un punct esențial al instrumentului fundațional va fi determinarea influinții, ce voesc comunele a exercia prin comitetul școlar asupra direcțiunii institutelor menționate, și cu deosebire asupra administrării fondurilor scolastice.

Însă până când s'ar puté înființa organizațiunea definitivă, se impune Ilustrității Voastre să însărcinați comitetul școlastic, ca cel mult până în 1-a Iuliu a. c. să-și subștearnă rațiociniile despre modul cum au administrat veniturile percepte până acum, iar pe viitor să-și țină de datorință strânsă a subșterne atât calculii preliminari, cât și rațiociniile totdeauna la timpul său.

Din ședința reg. Guberniu al marelui principat Transilvania, ținută la Sibiu în 15 Maiu 1864. Popp; Popoviciu.

La a. 1867 a fost vizitată școala normală de episcopul de atunci al Gherlei, Dr. Ioan Vancea și de comisarul regesc conte *Pechy*.

Tot la 1867 căpătând Ungaria constituție și creindu-se ministerul de culte maghiar, precum pentru toate celelalte școale din țară, așa și

pentru școala noastră normală de atunci incoace au servit de normativ legile de instrucțiune create în decursul timpului până astăzi.

Trebue să accentuăm însă că și de atunci incoace școala normală din Năsăud a fost totdeauna privită ca o școală mai aleasă și mai bine organizată ca celelalte școale populare, la ceea ce a contribuit mai ales faptul, că în tot timpul proprietarii și reprezentanții fondurilor susținătoare de acel institut au pus mare pond și au fost foarte scrupuloși la alegerea puterilor didactice, cea mai însemnată condițiune pentru progresul și înflorirea școalelor. Și cu toate că în urmă legii școlare din 1868 dar mai ales în urma dispozițiilor comisariatului lui *Banffy* din 1885 școala noastră normală a primit numirea de școală „poporală“, și perdându-și caracterul confesional, s'a declarat școală „fundațională“ elementară cu caracter comunal, ea și astăzi este pentru noi o școală de model, recunoscută chiar de străini și de organele ei superioare.

*

Aflu demn de amintit în fine aci o frumoasă sărbătoare din a. 1884.

Vicarul de pie memorie *Gregoriu Moisil*, — bărbat vrednic, care a făcut și jertfit mult pentru școalele noastre — adresă în acel an comitetului fondurilor școlastice năsăudene următoarea scrisoare:

Venerat Comitet! În 22 Novembre a. c. se împlinesc o sută ani, de când gătindu-se edificiul institutului militar — *Militär-Erziehungshaus* — în Năsăud, s'a deschis în 22 Novembre 1784 cu mare solemnitate, introducându-se 50 de alumni fii de ai grănițerilor, și înlocuindu-se și școala normală atunci de trei clase.

După cum se scie, acest institut și școala normală a fost un beneficiu, focal și luminător de cultură nu numai pentru fiii grănițerilor, ci și pentru o mare parte a românimeii din nordul Transilvaniei, în lipsa altor școale, și a dat rezultatele cele mai îmbucurătoare pentru luminarea și cultivarea românimeii.

S'ar conveni dară, ca și grănițerii să sërbeze iubileul de 100 ani a școalei năsăudene.

Alte națiuni vedem, că încă sërbează atari iubilee de 100, 50, 25 ani în amintirea unor evenimente memorabile, oare noi să nu urmăm, ce fac alții?

Dacă nu s'a sërbat iubileul dela deschiderea școalei normale din 1778, la împlinirea sutei de ani în 1878, cel puțin să se sërbeze în anul acesta.

E adevărat, că edificiul institutului și a școalei normale zace în ruină de 35 ani și nu a putut ajunge suta de ani, dar școala normală există și înflorește. Din fostul institut și școala normală împreună cu acesta, a eșit un număr foarte frumos de bărbați aleși și renumiți pentru mai toate branșele, ceea ce nu trebue trecut cu vederea din parte-ne, după-ce și la străini a aflat considerațiunea meritată.

La sărbătura asta ar fi bine să se pregătească o recenziune, un memorial despre meritele școalei noastre, care să se tipărească cu ajutorul fondului școlastic central, ce nu ar costa — cred — decât 150—200 fl. și împartă unde va trebui.

Spre acest scop eu am cules date și am compus în bruto, dar ar fi bine să se institue o comisiune de trei inși, care din materialul strîns să pună în ordine o broșură, și până în 20 Novembre să îngrijască de tipărirea ei.

Trag dar' atențiunea Veneratului Comitet asupra acestui obiect, și pertractându-l în ședința prezentă să decidă și dispună, ce va afla cu cale pentru sârbarea iubileului propus.

Năsăud în 28 August 1884. Gregoriu Moisil, vicariu foraneu.

În urma acestei inițiative demne, comitetul și comisiunea fondurilor în înțelegere cu corpul didactic dela școala normală și dela gimnasiu, hotărârea ca aceea și memorabilă să se serbeze în mod vrednic după un program satorit. Decursul sârbării dela 22 Novembre 1884, publicat în „*Amicul Familiei*“, din 1885 a fost următorul:

În dimineața zilei festive s'a celebrat s. liturgie pontificând Rvds. D. Vicar cu asistența alor doi preoți și un diacon, și fiind de față corpurile învătătoresci dela institutele de învățământ din loc și un număr mare de inteligenți. La 11 oare s'a adunat corpul didactic, inteligința, și școlarii în sala gimnasială, unde dl vicar *Gregoriu Moisil*, rosti un discurs festiv despre trecutul institutelor de învățământ din Năsăud. După finirea acestui discurs publicul s'a depărțat; iar corpul didactic a mers la dl vicar, unde directorele școalei normale dl *Cosma Anca* rosti următoarele cuvinte:

„Reverendissime! Astăzi sârbăm o zi rară, unică în felul seu. Astăzi se împlinesc 100 de ani de când școala noastră normală a trecut prin mai multe metamorfoze, adecă s'a organizat. Corpul învățătoresc dela acest institut n'a putut întrelăsa aceasta și memorabilă numai așa. În conferința ținută la 15 Novembre a. c. a decis aceasta a o sârbători. Conform programei esmise, vine aceasta corporațiune înaintea Reverendissimei D-Tale spre a Te ruga: întâi a aduce Înaltei dinastii habsburgice mulțămăta sa pentru înființarea acestei școli, urându-i Înalt Aceleia un întreit: să trăească; Te rog deci a-i aduce aceasta mulțămăta la cunoștința pe calea pe care vei afla-o mai nimerită. A doua oară își exprimă acest corp mulțămăta sa cătră înclitul patronat pentru greaua sarcină, ce a luat asupra-și cu susținerea acestui institut. Pe urmă a treia își exprimă mulțămăta cătră Reverendissim D.-Voastră pentru osteneala, ce a-ți avut-o în culegerea datelor istorice referitoare la acest institut, urându-ți ani îndelungați.“

Dl vicar mulțămăta corpului didactic și'l incredință, că mulțămăta esprimață o va aduce la cunoștința Prea înaltă pe calea sa.

După aceasta corpul profesoral cu directorul în frunte s'a dus la dl director normal și i-a gratulat la sârbătoarea de 100 ani.

Seara a fost o cină comună, la care a participat toată inteligința din loc. Acî s'a toastat pentru Maiestatea Sa și înalta casă domnitoare, pentru înaltul regim, pentru corpul didactic dela școala normală etc.

Tot sub decursul cinei s'au cetit și următoarele scrisori gratulătoare: „Onorabilă Direcțiune a școalei normale! Corpul didactic dela școalele din Sângeorgiu se asociază la praznicul de 100 ani a reinființării școalei normale din Năsăud și atât ca bărbați de tagmă, cât și ca unii cari am absolvat la acel institut, dorim din inimă ca, precum acela a stat un veac întreg ca focular de sciință, așa să prospereze veacuri înainte spre binele, mărirea și folosul neamului românesc și a omenimei. Din ședința corpului didactic, ținută în Sângeorgiu la 21 Novembre 1884. Domide învățător prim“.

„Onoratului corp didactic al școalei normale din Năsăud. Subscrisul corp didactic cu vic plăcere a primit astăzi avisul despre sârbarea centenară a școalei normale din Năsăud. Scurțimea timpului împedecându-ne de a participa în persoană, consămțim cu toate transpunându-ne cu sufletul în mijlocul vostru, pioneri ai culturii, cari conlucrați la institutul ce a fost

unicul focalar luminător al acestui ținut și basa tuturor institutelor de învățământ de astăzi, din ținutul fostului regiment II-lea grănițeresc român din Ardeal. Urâm vieată îndelungată, bătrânei dar viguroasei școale normale: Isidor Titieni, Avram Harsian, catechet, Ignațiu Seni, Vasile Onigașiu, Ieremie Tașișiu.

Să rugăm și noi pe Atotputintele ca școala noastră normală să serbeze și al doilea centenar!

Elevii.

Poporul român este inteligent, despre ceea-ce el a dat multe probe, mai ales în timpul din urmă, când rupându-se cătușele, cari îl țineau robit, în timp relativ foarte scurt a făcut pe toate terenele progrese, admirate chiar de străini. Dar' și mai de mult, îndată ce i-se da copilului român posibilitatea să cerceteze vre-o școală, se dovedea diligent, ager la minte și iubitor de carte. Străinii nepreocupați în toate timpurile i-au lăudat și recunoscut aptitudinile și multe ar fi pildele, ce s'ar pute produce, ca dovadă pentru aceasta.

Având însă înaintea ochilor în prima linie școalele, odinioară grănițeresci, despre cari tractăm, reproducem aci numai câte-va șire din opul, pe care la 1817 l-a publicat *Hietzinger* despre granița militară austriacă, în care privitor la talentele și cultura grănițerilor, dice următoarele:

„Toate popoarele grănițere, Slavonul, Sârbul, *Românul*, Sécuiul, Germanul, posed eminente însușiri sufletesci, și sub ceriul aspru al Carpaților și al Alpilor dinarici, precum și pe șesurile vesele dintre Drava, Sava și Dunăre grănițerul se distinge prin talent. Proprietatea sa de a cuprinde iute cu mintea, puterea sa de a judeca solid, agerimea și ingeniul său, prezența sa de spirit deamnă de admirat, se manifestă cu toată ocașiunea. Doritor de sciință și apt de a învăța, el posedă, nu mai puțin ca Șvedul, sau Rusul, chiar și multă dexteritate mecanică, și, ca și aceia, își gătesce însuși uneltele. Intre *Români* nu arare ori se află afară de aceasta pictori și sculptori“.

Apoi la alt loc vorbind același autor despre școale și cultură, dice:

„Dacă se vor înmulți și îmbunătăți școalele și institutele culturale în graniță, cum parte deja s'a făcut, parte s'a proiectat să se facă; dacă va fi îngrijit de cultivarea preoților și învățătorilor poporali, se va excita în mod corespunzător diligența și activitatea grănițerilor, se va ridica peste tot bunăstarea lor; și dacă constituția, pe care au căpătat'o cele cinci provincii mai vechi, își va desvolta în decursul timpului în mod complet înfluența sa binefăcătoare; atunci numai se vor pute desvolta aptitudinile frumoase ale acestor popoare, cari chiar și acuma, unde împrejurări favorabile au trețit câte un talent, ce dormita, sau unde câte un geniu singur și-a deschis calea, au dat probe atât de admirabile. Cine ar mai și pute dubita, că ar fi neaccesibile pentru cultură națiuni, cari numără între strămoșii săi bărbați ca pe marii *Huniadi*, și cari numără întră contimporanii săi pe un *Vokassovich*, clăditorul nemuritor al șoselei numite Luisa, pe un *Obradovich*, Anacharsisul Sârbilor, pe un *Stratimirovich*, venerabilul arhiepiscop de Carloveț“.

Astfel doritori de învățatură, și Români din părțile noastre, îndată ce se deschiseră școalele nășudene, alergară cu grămada la ele pentru

de a se adăpa la izvorul sciinței. Fiind școala normală din Năsăud pe atunci pentru Români din nordul Ardealului singurul institut de cultură, alergară la ea nu numai fii de grănițeri de pe teritorul regimentului II de graniță, ci și mulți alți Români provincialiști din comitatele Dobăca, Solnoc, Cluj, Turda, din districtul Bistriței și Chiorului, ba chiar și din alte părți mai depărtate ale Ardealului, apoi din Marmăția și Bucovina. Îndată după deschidere ea număra, conform datelor, ce le avem la îndemână, până la 100 de elevi. Când apoi la 1784 se înființă institutul militar și se adause la cele două clase normali o a treia, numărul elevilor trecu peste o sută.

În institut erau primiți, cum seim, 50 de tineri, și aceștia căpătau aci gratuit vipt, gătit anume de un econom (*Hausvater*), apoi îmbrăcăminte și cărți, toate pe spesele fondului de provente. Proprietarii, mai ales cei mai cu dare de mână, aduceau din când în când elevilor de ale mâncărei, și une-ori și încălțăminte.

În institut domnea cea mai strictă disciplină, și se punea mare pond pe viața religioasă. Așa dimineța și seara, apoi la ameați și cină, înainte și după masă, se diceau totdeauna rugăciunile. În toate duminicile și sărbătorile asistau elevii la sf. Liturgie, și la fie-care pătrar de an se spovedeau și cuminecau de capelanul regimentului. La examenele finale erau examinați elevii și din religiune, și atât la începutul cât și la finea anului școlastic se făceau liturgii festive, ținându-li-se elevilor cu aceste ocațiuni predici morale.

Pentru elevii romano-catolici se făcea liturgie în Dumineci și sărbători în localul clasei IV din institut.

Afară de amintiții 50 elevi începură a fi primiți pe spesele proprii și elevi extranei, între cari mai mulți fii de nobili maghiari și de armeni, cari voiau să învețe limba germană.

Crescând renumele acestor institute, creștea și numărul școlărilor, așa că până la 1848 numărul lor la an se urcă la 220.

Copiii erau primiți în etate de 9—12 și excepțional până la 15 ani; apoi cei intranei erau obligați să stea aci până la etatea de 18 ani, iar cei extranei puteau părăsi după plac școala.

Scopul școlăii noastre normale, mai ales după ce se înființase și institutul militar, era fără îndoială în prima linie de a crește tineri apți pentru serviciul armelor, începând dela soldatul gregar până la oficerul de stat major. Cu toate acestea însă din sinul ei au ieșit și foarte mulți preoți, învățători; apoi mulți elevi au trecut din ea la alte școale mai înalte, pe cari absolvându-le au devenit bărbați aleși și folositori națiunei și patriei lor, și au ocupat însemnate posturi civile.

Într'o schiță statistică edată la 1816 de *I. H. Benigni de Mildeberg*, secretar la comanda generală din Sibiiu, aflăm că dela 1784—1804 între alții au ieșit din institutele noastre culturale: 10 oficeri, 74 suboficeri, 11 preoți, 1 director normal, 4 învățători și un cancelist. Iar în schița statistică edată tot de același autor la 1832 aflăm, că până la acel an între

alții au ieșit: 1 maior, 9 căpitani, 36 locotenenți, 3 stegari, 49 preoți, 2 directori normali și 18 învățatori normali.

Dela 1832, dar mai ales dela 1849 incoace numărul cărturarilor ieșiți din școala normală este atât de considerabil, încât el va forma obiectul unui studiu statistic special.

*

Nu va fi neinteresant să auzim la acest loc și câteva voci publicate în „*Gazeta Transilvaniei*” dela 1853 asupra școalelor noastre, și asupra bărbaților ieșiți din ele.

Astfel într’o corespondență din Nr. 30, vorbindu-se despre școalele din cercul Gurgiului și despre organizarea lor bună, se atribue meritul acesta unor bărbați zeloși, de origine grănițeri din Năsăud, despre cari, — ne fiind spuși cu numele, — se dic următoarele :

„... s’au străduit neincetat cu câte toate posiverile mijloace, dar numai umane și acomodate stărilor de față, de a pune intru asta tineră vie, ce se plântează pentru ca posteritatea să bea nectar din ea, fericind pe săditorii ei, ai viei Domnului; în care ori-cine nu-și înceaptă sapa, comite o crimă în contra patriei și a națiunei; — de aceea dic, s’au adoperat bărbații acești bravi, nescie surcei din nemuritoarea trupină a fericitului în memoria noastră Ioane Mărian, fostului vicar și director c. r. în Năsăud și discipuli ai lui, ca continuând principiul magistrului său, care era „școale, școale”, să dea școalelor de pe aci un fundament bun — învățatori apti”.

Iar în Nr. 69, accentuându-se meritele bărbaților ieșiți din școalele noastre, se exprimă dorința, că cât de fericite s’ar simți mai multe comune din Transilvania, dacă :

„ar fi sub îngrijul unor bărbați, cum sunt unii din aceia, cari au învățat în școala demnului de eternă memorie, fostului vicar foraneu Mărian”.

În Nr. 39, vorbindu-se despre starea înfloritoare a școalelor din protopopiatul Becleanului, la ce au contribuit mai mult amploetii *Gregoriu Mihailaș* și *Gavril Pop*, grănițeri ieșiți din școalele năsăudene, la adresa acestora se dic următoarele :

„... ne fac să vërsăm lacrimi de bucurie, fericind oarele, în cari au pășit bărbații aceștia pe pământul nostru. Sërvească publica aceasta recunoscintă, făcută în numele a 35 de comunități și a decilor de sute de învățacei, de reveneal și de inpinten la asemenea fapte, iar bărbaților acestora fie-le monument de eternă aducere aminte și de binecuvântare”.

În fine pentru ilustrarea faptului, că parte în ce renume sta școala noastră, parte ce reverință și recunoscintă dovedeau elevii față cu învățătorii și crescătorii lor, voiu aminti aci următorul episod interesant :

La 1856 fû transferat harnicul și zelosul învățator și director *Moise Panga*, în urma unor intrigi, dela Năsăud la școala normală din Orlat. Cu ocasiunea Rusaliilor anului 1861 el făcû o excursiune dela Orlat la Sebeș, și pe cale fû invitat de locotenintele în pensiune *Niculae Șandor* din Oarda de jos pe a doua zi de Rusalii la un prânț în casa acestuia. Prezentându-se Panga în ziua desiptă în casa lui Șandor, îi fû mare mirarea când vëdû aci adunați mai mulți oaspeți, între cari el indată recunoscû pe căpitantul *Iosif Velican*, locotenenții *N. Ignat*, *G. Majer*, *I. Iftenie* și *N. Tămaș*, cu toții odinioară foști discipuli ai lui în Năsăud. La prânț Panga înțelese

prezența învățăceilor săi, când locotenentele Ignat se sculă și îi întinse un păhar de aur, rostind următoarele cuvinte:

„Onorați oaspeți! Noi ne adunăm aci pentru sărberea unei zile spre aducerea aminte de anii cei petrecuți de mult ca învățăcei la școala renumită dela Năsăud sub conducerea prea stimatului Domn învățator și fost director Moise Panga, pe care suntem fericiți a-l saluta astăzi în mijlocul nostru. Domnia Sa a pus temeiul fericirii noastre, cum și la un număr însemnat de tineri români, cari au ieșit de sub mână Domniei Sale, adăpați în științele cele mai neapărate și înarmați cu simțeminte și energie națională. O mare parte din fostii discipuli ai Domniei Sale suntem acum oameni crescuți și aplicați în diverse servicii: o parte însemnătoare ca oficeri în armata c. r. austriacă; altă parte ca amplioiați, învățători, notari scl. Recunoștința, cu care suntem datori în toată viața noastră binefăcătorului acestuia, ne îndeamnă a arăta și prin fapte, prin semne vizibile, aceea-ce simte pentru Domnia Sa inima noastră întru ascuns. Deci o parte a discipulilor de odinioară ai Dniei Sale, aceia ale căror nume stă scris pe acest pocal, ne sfătuirăm, parte cu gura, parte prin epistole, a oferi educatorului nostru acest pocal de aur, drept semn de mulțăminte, stima, și recunoștința noastră pentru creșterea morală și intelectuală prin DSa. Nu doară, că cugetăm a pute respăli prin acest odor ostenelele puse; nu, căci scim, acele nu se mai pot întoarce cu nici un preț; ci facem aceasta singur numai, ca să dăm o dovadă de simțemintele noastre și de voința împlinirii datoriei noastre. Deci să trăească Domnul Panga!”

Panga, vârsând lacrimi de bucurie luă pocalul, lucrat cu multă măiestrie, pe care, între simboluri frumos gravate, se afla următoarea inscripțiune: „Bunului mentor *Moise Panga*, director și docente în Năsăud 1861, recunoșcătorii învățăcei: Căpitanii: *Tomuța, Nic. Anton, Tomi, Ios. Velican, Teod. Anton, Vlad*. Supralocotenenții: *Borgovan, Iacob Pop, Rus, Ignat, Majer, Zăgrean, George Popp, Iftenie*. Locotenenții: *Șandor, Popițan, Ștefănuț, Sucea, Câmpean, Tămaș, Ioan Mărginean, Teban, Puiu, Mureșianu, Nistor Mărginean, Salcu*. Controlor: *Crăciun*. Actuar: *Poplica*. Canceliștii: *Samson Popp, Ganea, Cornea*.

Tot cu această ocaziune loc. Ignat îi întinse lui Panga, ca prezent din partea discipulilor săi, un frumos inel de aur și o scrisoare mai lungă dela locotenentele *George Popp* din Udine (Italia), în care acesta, regretând, că nu poate lua parte la sărbere, mulțămind creșcătorului său în termeni elogioși și cu cea mai profundă recunoștință pentru educațiunea primită dela el, între altele țice următoarele:

„Micuțul institut năsăudean — din al cărui sin aflăm ori unde în largul scumpei noastre patrii câte o floriceică, și în armată încă un număr însemnat de ostași aleși, — se bucură până astăzi pe terenul școlar al națiunii noastre de un renume, putem țice, strălucit; și la susținerea acestuia nu vom greși spunând, că rara înțelepciune, zelul exemplar și direcțiunea plină de tact a mult onorat Dniei Tale au contribuit mult“.

*

După revoluție, mai ales între anii 1852—1856, numărul elevilor dela școala normală se urcă la an chiar și până la 400; mai târziu apoi începă a mai scădea, căci cu timpul se înființară tot mai multe școale, și mai ales pentru-că conform legeri mai nouă de instrucție, copiii din ori-ce școală poporală pot trece deadreptul în gimnasiu.

Cât timp a stat instituțiunea graniței, și chiar și după aceea până la 1886 în decursul fie-cărui an se țineau cu elevii câte două examene pu-

blice: un examen de iarnă și altul de vară, la cari toți elevii, în prezența autorităților școlare, apoi militare și mai târziu politice, erau examinați din toate obiectele propuse în decursul anului. Cu ocaziunea aceasta școlarii buni erau lăudați și premiați cu cărți, cumpărate anume pe spesele fondului de provente, și li-se introducea numele în așa numita „*Carte de aur*“ (*Ehrenbuch*), care începută la 1828, și astăzi se află la direcțiunea școlai normale, și și astăzi se practică înscrierea școlărilor eminenți în ea. Este foarte bună această datină și e de dorit să se păstreze pentru timpurile mai târzie amintita carte interesantă.

Despre decursul examenelor se făceau apoi rapoarte detaliate către organele superioare competente.

Înainte de 1848 se țineau examene cu ocaziunea fie-cărei vizitări din partea vr'unui organ superior școlastic; ba în 1823 directorul normal căpătă ordin să țină examene în fiecare clasă în fiecare lună, pentru de a se convinge despre progresul copiilor în limba germană.

După examenul de vară, care se ținea de regulă în Iulie, urmau feriile până în Octobrie, însă numai pentru elevii normaliști, căci conform unui ordin mai înalt din 1826, elevii institutului militar chiar și timpul lunilor de vară aveau să-l petreacă în institut, unde sub inspecțiunea câte unui învățător repetau în 2 oare a. m. și 1 oară d. a. cele învățate preste an. Timpul celalalt din zi îl petreceau cu cetit, exerciat, conversat, preumblare și diferite jocuri.

Cercetarea institutelor străine, mai ales a gimnasiilor, pe timpul grăniței era permisă fiilor de preot și numai excepțional câte unui fiu de econom, care absolvea școala normală cu eminentă. Între gimnasiile cele mai cercetate de grănițerii născuți au fost: cel din Blaj, Bistrița, Cluj, Oșorheiu, apoi mai puțin cel din Odorheiu și Șimleul Ciucului.

După revoluțiune și mai ales dela reorganizarea normei, în 1863, încoace, atât mersul învățământului cât și disciplina internă s'a conformat legilor școlare existente.

De însemnat este, că școlarii normaliști grănițeri au căpătat cărțile de școală gratuit dela fondul susțitor până prin anul 1887, de atunci încoace au trebuit să și le cumpere înșiși și cărțile ca și celelalte rechisite de școală.

Astăzi școlarii, cari voiesc să beneficieze de fondul morboșilor creat la gimnasia, plătesc la an taxa de 2 cor., și atunci la cas de morb se curează de medicul școalelor și capătă medicina gratuit.

Dela 1850 încoace a început a se lua didactru dela școlarii normaliști negrănițeri sau provincialiști, și adevă căte 2—4 fl. la an, din care sumă se cumpăra materialul de scris pentru școlari, iar restul se împărția între învățători. Aceasta a ținut până la 1866, de când apoi nu s'a mai luat dela nici un școlar didactru, până la 1885, când a început a se lua dela fiecare școlar la an suma de 15 cr. care incurge în fondul de pensiune regnicolar al învățătorilor.

La 1897 s'a înființat pentru elevi o bibliotecă, care din an în an se îmbogățește.

Sărbări școlare se țin cele prescrise prin lege, și afară de acestea în fiecare an se arangiază pentru elevi îndatinata petrecere de primăvară numită „maial”.

În fine e de amintit, că la 1898 corpul învățătoresc a luat laudabila inițiativă de a arangia în fiecare iarnă câte o petrecere de copii, al căreia venit e destinat pentru ajutorarea copiilor sărmani dela școala normală.

Mersul instrucțiunii.

În anii cei dintâi ai existenței sale sub Ieronim *Kalnoki*, în școala normală se da instrucție din limba română, latină, germană și din religione; apoi li se țineau elevilor prelegeri despre principiile de moralitate și despre datorințele față de domnitor și patrie. Amăsurat dispozițiilor emise de împărăteasa Maria Teresia la 1 Faur 1774, se mai învățau pe lângă obiectele susamintite caligrafia, matematica și unele concepte despre arte, științe naturale, istoria patriei și geografie.

Înființându-se la 1784 institutul militar, care până la 1849 a stat în cea mai strinsă legătură cu școala normală, organismul intern al școlii normale a suferit unele schimbări. Astfel înainte de toate, la cele două clase normale create la început, s'a adaus a treia clasă, iar cu privire la instrucție s'a făcut aceea schimbare esențială, că limba latină s'a scos cu totul din școală. Aceasta s'a motivat cu faptul — probabil intenționat, — că progresul în limba latină ar fi fost de tot neînsemnat.

Destul, că sub următorul lui *Kalnoki*, sub archidiaconul Ioan *Para*, s'a dat instrucție numai din limba germană, care la 1786 a fost decretată ca singura limbă de propunere, și a și rămas așa până la anul 1861. Ele vior acum nu le mai era permis să vorbească în altă limbă, decât în cea germană, și limba română încă numai atunci era permis să se întrebuinteze, dacă li-se dau elevilor începători ceva explicări, sau când se lucra vre-o traducere.

Instrucțiunea se făcea la început după metoda lui *Felbiger**) numită și *metoda literală* sau *sistem tabelar*. Metoda literală se practica așa: Învățătorul aduna într'o clasă pe toți elevii de o etate și le scria pe tablă literile inițiale ale acelor cuvinte, pe cari copii aveau să și le imprime în memorie; le cetea mai întâi singur cu voce înaltă cuvintele, și apoi elevii aveau să le țină toți de-odată după el, până atunci, până când și ei le rosteau fluent. În fine învățătorul ștergea de pe tablă literile inițiale scrise de el, și acum învățăceii trebuiau să reciteze cuvintele liber fără de nici un ajutor. Tot în modul acesta se practica și sistemul tabelar, cu deosebirea numai, că aci învățătorul nu însemna pe tablă numai literile inițiale ale singuraticelor cuvinte, ci cuvintele întregi ale unui întreg grup de cu-

*) Pedagog german, numit de Maria Teresia la 1774 director suprem al tuturor școalelor din Austria.

noseințe, așa, că elevul își imprima în memorie nu numai ordinea, ci și legătura dintre anumite concepte.

Metoda lui Felbiger, cum se vede, era basată numai pe puterea și tehnica memoriei, și astfel instrucțiunea se făcea mai mult în mod mecanic. Observându-se că un asemenea metod nu poate avea rezultatele așteptate, pe încetul s'a abandonat cu totul, așa, că deja pe la începutul secolului XIX era introdus în școală un metod mai practic și logic, basat în mare parte pe intuițiune.

După ce la 1824 se înființă pe lângă cele trei clase normale existente, și a patra clasă, se stabili următorul plan de învățământ:

Clasa I: Învățarea literilor, cetit din abecedar; comput cu numeri simpli; rugăciunile și unele părți mai ușoare din catechismul mic român și germân.

Clasa II: Catechismul român și germân de mijloc; gramatica limbei germâne, cetit din legendar cu litere gotice și latine; caligrafie după dictat; din comput cele patru operațiuni fundamentale cu numeri întregi; ceva din economie.

Clasa III: Catechismul cel mare român și germân, gramatica și sintaxa limbei germâne; caligrafie cu litere gotice și latine; stilistică și deprinderi în conversațiune; regula de trei, frângerile; geografia Ardealului; pomărit și legumărit.

Clasa IV: Catechismul cel mare și părți alese din istoria biblică; repetarea gramaticii și sintaxei, cetit din legendarul germân și traduceri în limba română; frângeri decimali; geografia Europei; istoria universală; istoria naturală și fizica; artele militare.

Elevii institutului militar, cum s'a dis și la alt loc, cercetau școala normală regulat împreună cu ceilalți școlari normaliști, numai cât pe lângă studiile amintite mai sus, cu ei se țineau și deprinderi militare. Dealtmîntrelea instrucțiunea în exercițiul militar s'a dispus la 1828 pentru toate școalele de pe teritoriul de graniță, și avea să se țină timp de câte o jumătate de oară, însă numai după prelegerile din celelalte obiecte.

Privitor la singuraticile obiecte din planul de învățământ sunt de re-marcate următoarele:

Instrucțiunea în religione o da catechetul școalei normale, care de regulă era capelanul regimentului. La anul 1842 s'a ordonat dela locurile mai înalte, ca religionea să se prelegă în 6 oare pe săptămână și anume: în cl. I într'o oară; în clasa II și III împreună în trei oare; dintre cari una pentru catechism, iar celelalte două pentru istoria biblică și explicarea evangeliilor, în cl. IV în 2 oare, dintre cari una pentru catechism, iar cealaltă oară pentru explicarea datorințelor creștinesci, pentru explicarea evangeliilor sau în fine pentru ținerea vr'unei exorte.

Elevilor romano-catolici le prelegea religionea preotul romano-catolic din loc. Așa dela 1834 încoace între alții, cum am aflat, au preles la norme

regulat religiunea romano-catolică preoții: *Stefan Wiskey, Grigore Jacob, Iosif Molnár, Iosif Barabás, Carol Albert și Carol Stanyák.*

Limba germană, cum amintisem și la alt loc, se învăța foarte temeinic, așa că elevii absoluți vorbeau fluent și scriau corect nemțesce.

La matematică se deprindea mai ales socotirea mentală, și nu ca mai înainte numai calculul mecanic.

Mare pond se pune pe caligrafie. Deja la 1820 se dăte ordin mai înalt, ca să se țină strict toate regulile scrierii caligrafice, și ca modele și formulare de scris să se ia și întrebuinteze numai piese de conținut moral și dinastic, precum și de acelea în cari se tractează despre virtuțile militare.

Din istorie, geografie, istorie naturală și fizică, după ce aceste obiecte se tractau mai mult în clasa IV, se înțelege, că din cauza lipsei de timp se învățau numai părțile și lucrurile mai de căpățenie. Una însă trebuie să recunoască omul, că puținul, ce se învăța din aceste obiecte, se învăța așa de bine și fundamental, încât bărbați bătrâni ieșiți din școala veche normală, de multe-ori întreceau și întrec cu cunoscințele lor pe tinerii de mai târziu și de astăzi umblați într'atâtea școale.

Din științele și artele militare se învățau cu deosebire: regulamentele de serviciu și exercițiul militar, apoi cunoscința armelor, articoliul judicaturei de războiu, serviciul de cordon și serviciul sanitar.

Ce privește economia, la început s'a învățat numai în mod teoretic, afară de stupărit, care deja sub directorul Nestor *Istrate* (1810—1830) se învăța și practica la stupinile ridicate în grădina institutului. Mai târziu însă la inițiativa și indemnul învățătorului și directorului Ioan *Mărian*, a început a se învăța și în mod practic. După ce adevă în școală li se țineau elevilor prelegeri despre diferitele rase de vite, despre albine și lucrutul pământului, se duceau apoi în grădina institutului, unde ei deprindeau plântarea, săparea și plivirea plantelor, apoi învățau a altoi pomi, și la o stupină, anume ridicată spre scopul acesta, studiau vieța și activitatea albinelor.

Mai temeinic s'a învățat economia începând dela anul 1838. La anul 1839 s'a ordonat deprinderea elevilor în întrebuințarea păducelor (*Weissdorn*) pentru garduri vii. În 1842 se propunea elevilor din clasa IV agricultura regulat câte o oară pe săptămână. Tot în același an s'au instruat copiii și în împletitul paielor, gătind din ele diferite obiecte, mai ales pălării.

Afară de obiectele de învățământ aci înșirate li-se mai țineau elevilor din timp în timp prelegeri speciale din statistică, apoi despre litografie, gravură și tipografie.

În anii 1841—1844 a instruat pe elevi în desen, cadetul *Mihail Ferenczi de Bodok*, iar în 1845 sergentul *Ioan Tomuța*.

În fine e de amintit, că copiii erau instruați bine în scrimă și inotat. Pentru deprinderile în inotat, s'a construit sub graniță elevilor școalelor noastre anume un stabiliment (*Schwimmschule*), situat lângă riul Someș, cam 50 m. în sus dela iazul, ce astăzi e construit spre țărmurile de cătră

comuna Lușea, și numai câțiva pași dela plopii înalți, cari stau la capul aleei, ce duce de-a lungul Someșului în sus. Astăzi nu se mai poate vedea nici urma aceluia stabiliment de scaldă.

Dintre instructorii în scrimă și înotat aflu de amintit cu deosebire pe suboficerul *Ioan Purceilă*, care a instruit pe elevi dela 1840—1842, mai târziu a ajuns la rangul de căpitan, și a trăit în retragere în Năsăud până la 1891, când a reposat. La 1842 a fost numit instructor de scrimă și înotat suboficerul *Dionisie Porie*. Prin anii 1830—40 a instruit pe elevi tot în aceste arte sergentul *Simion Vărărean*, care le ținea și prelegeri de geografie și planimetrie.

Cum se vede din toate acestea, elevii școlii normale și ai institutului militar din Năsăud, deja înainte de 1848, învățau relativ foarte mult, deci nu e mirare că școlile noastre erau înșirate între cele mai distinse și renumite școlii din întreaga țară. Mai ales sub conducerea harnicului și vrednicului învățător și director — mai târziu vicar — Ioan Mărian au ajuns ele să fie mai bine vădute și cercetate.

Pe lângă multe alte merite pentru școlii, Mărian a avut și meritul de frunte, că a introdus în ele metoda, după care copiii învățau în mod logic și intuitiv, așa că înțelegeau, ce învățau. Spre scopul acesta el la explicări se folosea de limba maternă a majorității covârșitoare a copiilor, adică de limba română, și asta de multe ori o făcea cu risic, căci autoritățile superioare nu se uitau cu ochi buni la faptul acesta.

Mișcările revoluționare din 1848/9 făcuseră să stagneze și în școala noastră normală mersul învățământului, și începând din 23 Martie 1849, când edificiul institutului militar a fost aprins de insurgenți, nu s'au mai ținut de loc prelegeri până în 3 Septembrie 1849, când zelosul director de atunci *Moise Panga* a deschis iarăși școala normală. Conștând însă întreg personalul didactic numai din director și un adjunct, se înțelege, la început lucrul merse cam greu, până apoi în 1850 școala căpătă trei puteri noue didactice.

Ministrul austriac de culte și instrucțiune precum și guvernul civil și militar din Sibiiu, instituit după revoluție pentru provincia Transilvania, îndată după sufocarea revoluției s'au interesat mult de școlii. Așa și la direcțiunea școlii noastre normale au sosit o mulțime de ordinațiuni, în cari se impuse însă ca directivă tot planul de învățământ statorit înainte de 1848, nefăcându-se în el nici o schimbare mai esențială. Învățământul își reluă iarăși cursul său regulat și școala normală iarăși se înalță la nivelul de înainte, mai ales, că avea acum învățători tineri, harnici, și un conducător atât de neobosit și zelos cum era *Moise Panga*, care și înainte de 1848, când funcționa încă în calitate de învățător, s'a distins prin metoda practică și tactul său ce-l observa față de discipuli.

La 1860 încetând regimul absolutist și recăștigându-și Năsăudenii venetele regale de cărciumărit, ei începură a se gândi acum la înființarea gimnasiului și reorganizarea școlilor existente. În prima linie trebuia re-

organizată școala normală, care nu prea corespundea recerințelor moderne, și astfel fiind acuma aplicate mai numai puteri tinere, absolute de preparandii renumite din străinătate, se statorni un nou plan de învățământ, corespunzător spiritului timpului, se introduse un metod mai practic în instrucție. Mersul învățământului se conformă întru toate legilor și dispozițiilor date pentru toate școalele din patrie, și acum școala normală, în vederea înființării gimnasiului, avea să fie școala pregătitoare pentru gimnasiu.

O renovare esențială s'a făcut prin aceea, că la 1861 limba română a intrat în dreptul ei, adevărat s'a decretat ca limbă de propunere, iar limba germană s'a susținut deocamdată numai ca unul dintre obiectele de învățământ.

În anul 1860 era între obiectele de învățământ și tipicul, propus de preotul din Năsăud *Ioan Lazar*.

La 1862 s'a luat de prima dată între obiecte și limba maghiară, pe care mai întâiu a propus-o profesorul preparandial *Ioan Sécui*, care cât-va timp le dete școlărilor și instrucție în cânt.

Celelalte obiecte de învățământ statornite au fost: religiunea, gramatica și scrierea limbei române, matematica, știința naturală, geografia și economia.

Dela 1870 s'a introdus caligrafia, și dela 1876 desemnul, propuse amândouă de profesorul gimnasial *Andrei Mazanec*.

La 1875 au început a se ține elevilor greco-orientali prelegeri separate din religiune, de profesorul gimnasial Dr. *Niculae Maier*, la 1877 de prof. *Paul Beșa* și după acest scurt timp încă de prof. *Gregoriu Pletos*.

Economia, sau mai bine zis pomologia, după ce se neglese cât-va timp, a început a fi instruată iarăși mai sistematic în 1876/7, și tot atunci a început a se da la școala normală și instrucție în musică și gimnastică. Instrucția în musică a dat-o mai întâiu profesorul de musică dela gimnasiu *Josif Hanosek*, și s'a continuat apoi de profesorii *Anton Kuna* și *Ioan Oberti*.

Publicându-se la 29 Iunie 1879 planul de învățământ pentru școalele elementare cu limba de propunere nemaghiară, iar la 1 Ianuarie 1882 re-scriptul ministrului maghiar de culte și instrucțiune publică privitor la scopul învățământului primar; conform acestora s'a și prelucrat un nou plan pentru școala noastră normală, care apoi a intrat în valoare pe la 1886 și există și astăzi, așa că acum toate obiectele de învățământ prescrie prin lege se propun paralel în limba română și maghiară.

În fine tot aci e de amintit, că școala noastră normală încă dela înființarea sa a fost provădută cu colecțiuni mai mici, de diferite utensilii și obiecte trebuincioase la instrucțiunea în științele naturale, geografie, istorie, musică etc. și aceste colecțiuni, cu deosebire în timpul mai nou, s'au îmbogățit după putință și împrejurări.

Organe superioare și afaceri administrative.

Inspecțiunea școalei normale pe timpul graniței avea s'o îndeplinească o comisiune școlară, constatătoare dintr'un oficer din statul major, din vicar eventual capelanul regimentului, și directorul școalei normale. Afară de

aceștia, intru cât privea afacerile militare, mai avea apoi să inspecteze institutul militar și câte un oficer, de regulă comandantul de stațiune. Comisiunea amintită avea să vegheze asupra tuturor afacerilor școlare și în fie-care an avea să raporteze despre starea școalei, comandai generale din Sibiu, care la rândul ei înainta rapoartele consiliului belic de curte.

Rapoartele comisiunii școlare se făceau după o anumită normă și aveau să cuprindă următoarele date: numărul școlarilor, planul oarelor și numele școlarilor premiați; apoi activitatea organelor de inspecțiune, a catechetului normal și a învățătorilor; obiectele de învățământ și progresul școlarilor; localul școalei, diferitele rechisite, protocoale și însemnări; disciplina; vizitări școlare, ordinațiuni, și în fine întâmplări deosebite.

La fie-care raport venea apoi dela consiliul belic răspuns, în care se tracta pe lung din nou fiecare punct al raportului.

Timpul cât a existat regimentul de graniță, erau inspectate școalele noastre mai de multe ori într'un an, și de comandantul regimentului, de generalii, cari veniau să inspecteze regimentul, și de alte diferite persoane înalte.

Cu toate ocaziunile, atât la diferitele vizitări cât și în rescriptele consiliului belic de curte, școala normală și institutul militar erau foarte lăudate, și totdeauna se exprima mulțămire și recunoștință față cu mersul instrucțiunii și activitatea învățătorilor.

Desființându-se la 1851 regimentul II de graniță, sub absolutism directorul școalei normale în înțelegere cu vicarul înainta rapoartele privitoare la școală prin oficiile politice (*Bezirks- și Kreis-Amt*) guvernorului din Sibiu, care apoi la rândul său le înainta ministrului de culte austriac. Guvernul își exercita inspecțiunea parte prin autoritățile politice, parte prin comisari numiți anume spre scopul acesta.

După 1858, când și școalele de pe teritoriul graniței noastre au fost predate în grija respectivelor ordinariate confesionale; dar mai ales după 1860, când s'au recâștigat fondurile școlare și s'a înființat districtul Năsăud, inspecțiunea asupra școalei normale o exercia în prima linie *comitetul fondurilor* școlare grănițeresci, în calitate de senat școlastic districtual, prin președintele său, prin referentul său școlar sau prin alți comisari delegați. Ca școală română confesională, școala normală stetea sub suprainspecțiunea ordinariatului gr. cat. din Gherla, și ca organ al acestuia funcționa vicarul din Năsăud, ca *inspector școlar districtual*. Câte odată inspecta școala noastră și inspectorul școlar diecesan din Gherla.

*

Nu putem lăsa aci neamintit faptul, că într'un articol apărut în „*Amicul Școalei*“ Nr. 3 din 1861, — vorbindu-se despre activitatea tuturor inspectorilor școlari confesionali români, că ea n'ar fi prea mulțămitoare — la adresa unor inspectorii însă, între cari și la adresa vrednicului preot și mai apoi vicar *Grigore Moisil* din Năsăud, se dic următoarele vorbe elogiouse:

„Am comite mare păcat, când pe lângă privirea răului, n'am scî a recunoaște și meritele. Avem excepțiuni prea frumoase între DD. inspectori de școală districtuali bisericesci, mai multe chiar și între cei comunali, cari în deceniul decurs se distinseseră foarte mult cu zel și energie exemplară intru plinirea santei lor datorințe ce au cătră școală. Au ce sunt numele: *Popasu, Moisi, Maximilian, Negruțiu, Petric, Gavril Pop, Mețian, Pipoșiu* și alții, decât tot atâți rubini foarte rari în cununa ce ornează clerul român, ce sunt decât atâte modele de zel și energie pentru toți inspectorii români de școale, ma — dacă simțul național adevărat are preț numai în fapte, — pentru toți patrioții și românii cei adevărați?“

*

Dela 1860 incoace direcțiunea normală își inainta deci diferitele rapoarte organelor superioare confesionale, și până la 1875 și organelor politice districtuale.

Sub comisariatul regesc al baronului Bánffy perđându-și școala noastră normală caracterul confesional, la 1885 s'a instituit peste ea un *curatorat*, iar dela 1896 incoace conform legilor școlare existente, ea stă sub inspecțiunea unui *scaun școlar*, ales de reprezentanța comunității politice Năsăud, care scaun școlar despre toate afacerile școalei raportează *comisiunei fondurilor* prin inspectorul reg. de școale.

Acest scaun școlar, la propunerea curatorului și în înțelegere cu corpul didactic, compune preliminarul de spese pentru fie-care an, care preliminar se înaintează apoi comisiunei fondurilor centrali școlare.

Până la anul 1861 toate protocoalele, rapoartele, scrisorile de administrație se purtau în limba germană. În 1861 s'a luat primul protocol în limba română, într'o conferență ținută sub presiul prepositului *Macedon Pop*. De atunci incoace s'a întrebuițat în toate afacerile limba română, până în timpul mai nou, când protocoalele conferențelor, la ordinul organelor superioare școlare, au început a se purta paralel în limba română și maghiară.

Pe timpul existenței graniței directorul școalei normale purta toate agendele administrative ale școalei și, împreună cu comisiunea școlară, se îngrijea ca localitățile școalei să fie totdeauna în ordine și curate, iarna să fie încăldite; apoi ca personalul de serviciu atât dela școala normală cât și dela institutul militar să-și îplinească conștient chemarea. Comisiunea școlară avea să inspecționeze și censureze toate socotelele școalei, despre ceea-ce făcea totdeauna raport organelor superioare.

Spesele pentru întreținerea școalei normale și a institutului se acopereau pe timpul graniței, din fondul de provente al regimentului grănițăresc năsăudean; iar după desființarea graniței, din *fondul școlastic*, înființat din acel fond de provente.

După desființarea graniței, tot directorul conducea și conduce toate afacerile de administrație ale școalei normale, fiind ajutat în lucrările sale de curatorul, ales din sinul scaunului școlastic, și avënd a-și face toate rapoartele comisiunei fondurilor și organelor superioare școlare.

Personalul didactic.

Progresul și cultura unui popor depind în prima linie dela școalele sale, și educarea poporului e pusă în mână învățătorilor. Obositoare și plină de răspundere este munca lor, căci părinții așteaptă dela ei să le crească bine copiii, și gingașe este poziția lor, căci lumea așteaptă dela ei să fie modele de oameni. Dacă învățătorii și implinesc chemarea cu sântenie și abnegațiune, atunci ei nu numai ca singuratici indiviși se fac demni de laudă, ci mai mult, ei contribue la prosperarea institutului, la care și desfășură activitatea, și prin aceasta îi ridică nimbul și vața.

În diferite locuri până aci am accentuat, că școala normală și institutul militar din Năsăud totdeauna au stat în bună reputațiune, chiar și înaintea străinilor, ba cu timpul ajunseră la un renume, de care numai puține școli din patrie se puteau bucura. Faptul acesta cu tot dreptul se poate mulțami și atribui cu deosebire învățătorilor, cari într'un lung șir, timp de peste un veac, au muncit cu credință și cu devotament la aceste institute.

Cei dintâi doi învățători ai școlii normale au fost preoți; succesorii acestora după înființarea institutului militar, cu excepțiunea cateheților, au fost mireni și adecă parte bărbați ieșiți din școalele năsăudene, parte aduși dela alte institute din patrie. În jumătatea întâi a secolului XIX, întru cât numai se putea, erau aplicați oameni absoluți de preparandii, iar dela 1850 incoace toți învățătorii noștri au avut și au cualificațiunea recerută de legi. Mulți dintre învățători și-au făcut mai înainte studiile chiar și în preparandii din străinătate d. e. Viena, Praga și Lemberg; cei din timpul mai nou însă toți sunt absoluți de preparandii din patrie.

Numirea învățătorilor pe timpul cât a stat granița încă se făcea pe basă de concurs public, și adecă până la 1819 era în datină, că dintre concurenți se numea din partea comandai generale din Sibiiu acela, pe care îl recomanda comanda regimentului din Năsăud. Dela 1819 până la desființarea graniței, toate actele concurenților se trimeteau consiliului belic de curte, care apoi numea pe învățător iarăși de regulă la recomandarea organelor militare amintite. În concurs se pretindea totdeauna cunoascerea perfectă, teoretică și practică, a limbei române, însă de multe ori condiția aceasta a fost disconsiderată, deoarece-ce s'au numit și de acei învățători, cari nu scieau nici un cuvânt românesc. Învățătorii toți erau liberați dela serviciul militar.

Sub absolutism se făcea numirea din partea guvernului din Sibiiu, de regulă la recomandarea directorului normal; iar după absolutism pe învățători îi alegea comitetul fondurilor școlastice năsăudene, îi întărea ordinariatul din Gherla și-i aproba guvernul. Dela 1885 incoace învățătorii normali se aleg de comisiunea administratoare a fondurilor școlastice centrale din Năsăud și se aprobă de guvern.

Prin rescriptul Maiestății Sale dela 9 Septembrie 1827 s'a ordinar mai întâi, ca învățătorii să fie aplicați definitiv numai după ce vor servi

timp de trei ani și în acest timp vor dovedi, că sunt destoinici. Această dispoziție se observă încă și astăzi la școala noastră.

La înființarea școlii normale era un singur învățător pentru două clase; după înființarea institutului militar și clasei a treia normale, s'a numit un director (*Oberlehrer*), doi învățători (*Unterlehrer*) și un adjunct (*Schulgehilfe*).

Până la anul 1840 se numea ca adjunct (*Schulgehilfe*) câte un normalist absolut, care eșia cu eminentă, era scutit de serviciu în armată, însă se alegea de regulă dintr'o familie, în care erau mai mulți membri apti și îndatorați de a servi ca soldați. Mai târziu, după 1840, adjunctul normal încă era învățător în toată regula, numai cât beneficia de o leafă mai mică, și pe lângă propunerea unor studii, i-se încredința cu deosebire supraveghierea ordinii și disciplinei în școală.

Dela 1824 încoace statul învățătoresc consta din director, trei învățători și adjunct, până în 1866, când la școala normală s'au sistemizat: un post de director și patru posturi de învățători.

Directorul normal până la 1858 era și un fel de inspector general peste toate școlile de pe teritoriul regimentului II de graniță (*Schulen-Director*).

Aci trebuie să amintesc un fapt curios și semnificativ, care întru câțva asemenea dovedesce, cum era privit mai de mult la noi Românii statul preotesc și cel învățătoresc. Învățătorii școlii noastre normale, ca și pe aiurea învățătorii între Români, la început erau învredniciți de titlul: „*Jupâne dascal*“. La anul 1812 învățătorul *Constantin Georgiță* împreună cu învățătorul *Patzovsky* și catechetul *Dumitru Anton* înaintară prin direcțiunea școlii normale o rugare către guvern, ca să li-se statorească titlul de „*Domn*“. Guvernul satisfăcu rugărei, și ce e mai interesant, imediat după aceea înaintară o rugare analoagă și preoții din ținutul nostru, apoi oficerii dela proviantură și sergenții regimentului năsăudean, cari până atunci toți erau intitulăți cu „*jupâne*“; rugarea acestora, asemenea fii încuviințată. Așa erau timpurile!

Intru cât privesce lefurile și alte beneficii ale învățătorilor, în general e știut, că acelea tot-deauna și pretutindena au fost minime, și peste tot e o aparință stranie în felul său, că tocmai statul învățătoresc, chemat să crească omenimea, a fost și este mai slab plătit.

Așa și la școala noastră leafa directorului normal la început a fost 300 fl. la an, a învățătorilor câte 180 fl., a adjunctului 12 fl. la an, în monetă convențională. Afară de aceasta directorul beneficia de locuință în natură și 8 stângini lemne de ars; învățătorii asemenea, de locuință și 6 stângini, iar adjunctul avea vîpt și îmbrăcăminte în institut.

Toate rugările învățătorilor înaintate în decurs de mulți ani, pentru de a ajunge la salar cevași mai de Doamne ajută, au fost respinse, făcându-li-se tot numai promisiuni, ba câte odată adăugându-se și aceea, că dacă ostenesce și se disting pe terenul instrucțiunii nu fac alta, decât își împlinesc datorința de învățători.

Din când în când numai se împărtașa câte un învățător foarte activ de o remunerație de 40–50 fl. până ce apoi în 1818 s'a statorit, că învățătorii mai diligenți din timp în timp, la recomandarea comandai regimentului, să capete câte o remunerație de 50 fl., iar la 1842 s'a hotărît să capete excepțional și până la 100 fl.

La 1821 i-s'a incuviințat directorului normal un adaus personal de 100 fl. la an; și la 1830 salarul adjunctului s'a ridicat la 60 fl., și 12 fl. bani de cuartir. Dela 1837 a început a mai căpêta adjunctul și câte 3 stânjini de lemne la an.

Cateheții normali la început aveau leafă de 60 fl., care apoi pe la 1820 s'a urcat la 150 fl. și pe timpul lui Mărian chiar și la 180 fl. Dela 1833 însă iarăși s'a redus leafa catechetului la 100 fl.

E de observat apoi, că deja la 14 August 1835 a dat consiliul belic de curte din Viena un ordin, ca toți învățătorii dela școalele erariale de pe teritoriul de graniță să fie priviți ca funcționari de stat, deci să fie îndreptățiți la pensiuine; și că lefurile să li-se plătească regulat la 1-a fiecărei luni, iar celelalte eventuale beneficii, ca banii de cuartir sau relut de lemne, să le capete anticipativ la pătrar de an. Aceasta dispoziție a rămas însă mult timp literă moartă, și numai la 1858 s'a pus în praxă în mod regulat și definitiv de cătră guvernul țerei.

Lefurile statorite, precum s'a amintit mai sus, le-au tras învățătorii normali și după revoluție, cu acel adaus, că după 1850 ei mai împărțiau, cu permisiunea guvernului, între sine banii, pe cari școlarii provincialiști îi plăteau ca didactru.

Plata învățătorilor, cum se vede, a fost foarte modestă și de aici urmă, că în 1848 doi învățători: *Traugott Hönig* și *Iosif Georgiță* precum și adjunctul *Silvestru Tomi* părăsiră școala normală și intrară în serviciul militar al regimentului năsăudean, căpêtând acolo ranguri de oficeri și lefuri frumoase.

La 1863 deschidându-se gimnasiul și reorganizându-se și școala normală, privitor la leafa și beneficiile învățătorilor s'a statorit, ca leafa fundamentală a directorului și a învățătorilor să rămână și mai departe 300 fl. pe lângă care fie-care să mai capete cuartir în natură sau relut anual de câte 70 fl. și lemne de foc sau relut anual de câte 30 fl. Mai departe s'a statorit pentru adjunct plată anuală de 300 fl.; pentru catechet remunerațiune de 200 fl. și în fine pentru director remunerațiune de 100 fl. și paușal de cancelarie 20 fl. la an.

La 1872 s'au mai îmbunătățit lefurile, adecă leafa învățătorilor la câte 500 fl. și a adjunctului la 400 fl.

În fine la 1888 li s'a statorit învățătorilor leafă de 550 fl., și la 1893 catechetului remunerațiune de 300 fl.

Dela 1896 incoace toți învățătorii beneficiază de cuartire în natură.

Cu privire la pensiuinea învățătorilor, aceasta le-a fost asigurată la fondul susțitor până la 1887, când crescând pensiuinele la sumă, pe care

fondul școlar central nu-o mai putea suporta, s'au făcut pașii, în urma cărora învățătorii dela școala noastră normală au fost primiți la fondul de pensiune regnicolar al învățătorilor din Ungaria.

Biblioteca au avut învățătorii încă mai dinainte, însă la 1897 s'au pus bazele unei biblioteci de specialitate, care cu timpul promise să reprezinte un frumos capital științific.

Pentru înmulțirea și perfecționarea cunoștințelor, învățătorii noștri cetesc mai multe foi pedagogice, și pentru de a veni în atingere cu învățătorii dela alte școale, ei sunt membri ordinari la mai multe reuniuni învățătoresci.

E de amintit în fine, că învățătorii dela școala noastră normală în diferite timpuri au făcut servicii și au preles și la alte institute din Năsăud. Astfel dela 1860—1869, cât a existat preparandie în Năsăud, învățătorii normali au dat instrucție și preparanților; iar elevele școlii de fete, de când s'a înființat această școală până astăzi, pe lângă învățătoare, în cea mai mare parte dela învățătorii normali și-au primit instrucția.

„STATISTICA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANUL 1762“.

Vedând acest titlu la articolul publicat de dl Dr. Ilarion Pușcariu în numărul I din 1902 al „Transilvaniei“, am început a-l ceti plin de curiozitatea oamenilor, cari se interesează de astfel de lucruri importante și serioase.

Mare mi-a fost însă uimirea, vedând, că d-sa nu ne prezintă nimic nou și necunoscut, ci numai reproduce un „*extras statistic*“, publicat de d-sa înainte cu 12 ani în scrierea sa: „*Documente pentru limbă și istorie, Tom. I, Sibiu 1889*“, pag. 244—245, așa pe cum îl căpătase dela dl J. c. d. P., care prin culegerea acestor date, deși din izvor neindicat, a făcut mai mare serviciu istoriografiei române, decât prin alte studii istorice, ca de pildă prin discursul său academic apretiat în scrierea mea recentă: „*Vechile Episcopii românești*“ la pag. 104.

Este deci neintemeiată presupunerea dlui Dr. Ilarion Pușcariu, că eu n'ași fi avut cunoștință de „*extrasul statistic*“ publicat în numărul amintit al „Transilvaniei“ și citat și în alte scrieri ale d-sale ca d. e. în „*Manual de Istoria bisericească*“, Sibiu 1893, partea II. pag. 51.

Dacă cu toate acestea n'am făcut un studiu comparativ între „*Statistica Românilor în 1750*“ publicată de mine în „Transilvania“ numărul IX din 1901 și „*extrasul statistic*“ din 1762, nu poate să-mi facă nimenea nici o imputare, dacă va socoti, că studiul acesta comparativ ar fi luat dimensiuni atât de mari, încât n'ar fi încăput în cadrul restrins al organului „Asociațiunii“.

Scopul articolului publicat de dl Dr. Ilarion Pușcariu este, să arate, că „Statistica Românilor din 1750“ publicată de mine nu merită creșterea și prin urmare trebuie întinpată cu „*reserva cuvenită*“, pentru-că stă în contradicție cu „extrasul statistic“ din 1762, publicat de d-sa.

Netemeinicia acestei argumentări a fost relevată de însăși redacțiunea „Transilvaniei“ și mie nu-mi rămâne, de cât să adaug, că până când nu se va publica o altă statistică, nu din 1762, ci tot din 1750, făcută în acest an, fie de o auctoritate bisericească gr. orientală, fie de o auctoritate politică, și care să stea în contradicție cu „Statistica“ din 1750, publicată de mine, și făcută cu concursul organelor atât politice cât și bisericesci, nici un om nepreocupat nu se va pute îndoi despre autenticitatea celei din urmă, care este document public și destinat pentru autorități publice, pe cari nimenea n'ar fi cutezat să le înșele.

De altmintea „extrasul statistic“ din 1762 indirecte dovedește adevărul celor cuprinse în „Statistica din 1750“ a lui Petru Pavel Aron, ceea ce se poate pricepe dintr'un singur exemplu.

În „extrasul statistic“ găsim la 1762 în scaunele săsesci: Mediaș, Sebeș, Cinc, Cohalm, Orăștie, Nocrich și Miercurea 124 preoți uniți pentru 455 familii unite, adică tot la 3 familii un preot pe când pentru 8837 familii neunite găsim numai *doi* preoți și acestia în scaunul Mediașului, iar în celelalte 6 scaune *nici un* preot neunit.

Astfel stând lucrul, întrebăm, cum își poate închipui cineva o biserică neunită pe un teritor atât de vast, cu 8837 familii, sau 44,185 suflete, existând fără de preoți, respective numai cu doi preoți?

Fenomenul acesta nu se poate explica, de cât dacă admitem *conform numeroaselor documente oficiale contemporane*, că biserica unită pe la anul 1760, adică la 10 ani după Statistica din 1750, a trecut prin o catastrofă mare, al cărei efect a fost: trecerea în masse a poporului la biserica gr. orientală, rămânând uniți în scaunele amintite mai numai preoții.

Ași pute continua cu exemplele și comparațiunile, dar nu este de lipsă, deoarece scrierea mea despre episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici, ce se află sub tipar, va dumeri, precum sper, și pe cei ce poate nu i-ar mulțami aceste puține rënduri.

Dr. Augustin Bunea.

SCIINȚĂ, LITERATURĂ ȘI ARTĂ.

Bibliografie.

Vechile Episcopii românesce a Vadului, Geoagului, Silvoșului și Belgradului de Dr. Augustin Bunea, canonic metropolitan. Blaș, 1902. Tipografia Seminariului archidieceșan. 152 pag. 8°. Prețul 2 cor. 50 fil. Pentru România 3 lei.

În timpul din urmă presa noastră a întinpat cu cuvinte elogioase apariția unei noue lucrări istorice, datorită neobositului canonic metro-

politian Dr. Augustin Bunea, lucrare ce poartă titlul de mai sus și care fără îndoială e și vrednică de întimpinarea, ce i s'a făcut. Nu afirm fără de a motiva. Activitatea bogată de pân'acum a eruditului autor pe terenul cercetărilor istorice, aparatul științific cu care lucrează, temeinicia lucrărilor sale, forma în care ne presintă rezultatele cercetărilor sale, de sigur foarte obositoare, au ridicat pe autor în ochii publicului serios, cugetător și cu vederi mai largi pe un pedestal înalt, și ne-am obicinuit cu gândul, că ori ce lucrare literară a sa are să ne surprindă cu ceva nou și pân' acum necunoscut, cum face și în lucrarea, ce ne preocupă. Se anunțase cu câteva săptămâni mai înainte, că lucrarea, de care vorbim, are să apară în curând, și lumea devenise nerăbdătoare să cunoască noua carte a autorului, care nu cu mult înainte ne dete studiul cel mai complet și aprofundat asupra vieții și activității martirului episcop Ioan Inocențiu Klein. Cei nerăbdători și nepreocupați de veleități, cari n'au loc unde e vorbă de știință, pe urmă cetind noul studiu al d-lui Bunea asupra *Vechilor Episcopi Românesci*, satisfăcuți a trebuit să rămânem, vădând cum autorul ridică vëlul pân'acum nestrăbătut și ne lasă să privim clar asupra unor timpuri îndepărtate din trecutul bisericii și poporului românesc din Ardeal, nu numai utilizând cu priceperea ce-l caracterizează izvoarele și rezultatele celor mai nouă cercetări istorice, ci aprinđând totodată însuși noue lumini pentru clarificarea unor momente nelămurite sau înadins mistificate din trecutul bisericii românesci.

Veți bine, că cartea d-lui Bunea spulberă iluziile, ce mulți le aveau sau și-le făuriau, despre existența unei vechi metropolii a Bëlgradului cu o sumedenie de episcopi sufragane, neadmisă de adevărul istoric, dar această împrejurare poate să fie supëratoare numai pentru cei-ce nu s'au putut ridica peste rolul unui diletant în ale istoriografiei, sau urmăresc anumite scopuri prin scrierile lor. Peste supërări de felul acesta însă lumea nepreocupată și care are în vedere numai eruarea și restabilirea adevărului istoric, trece la ordinea țilei. Față cu progresele făcute în patria noastră în timpul mai nou pe terenul cercetărilor istorice nu ne este permis a ne mai îmbëta cu iluziuni naive și neîntemeiate, dacă nu voim să ne facem de ris în ochii compatrioților nostri de altă naționalitate, cari cu zor vrednic de imitat continuă a desgropa din ruinele trecutului lumina adevărului.

Că eruditul autor al *Vechilor Episcopi românesci* se afirmă pe terenul cercetărilor istorice și prin lucrarea sa aceasta într'un mod, ce-l onorează deopotrivă pe dînsul și istoriografia română, noi numai bucura ne putem din toată inima, mai ales când vedem, că oameni cu vederi largi și foarte sus puși în hierarchia noastră literară pronunță verdict nu se poate mai măgulitor asupra unei cărți scrise de un Ardelean.

Vom cita numai pe dl Iorga în astă privință. Iată cum se pronunță dînsul asupra cărții d-lui Bunea:

„Într'un adaus la studiile mele „Sate și preoți în Ardeal“, voiu reveni pe larg asupra prinosului de teorii și fapte pe care-l aduce păr. Bunea istoriei poporului nostru. Pentru cetitorii „Convorbirilor“ ajunge această semnalare, cu laude din toată inima, a unei cărți, care face *cea mai mare onoare autorului ei* și ar merita să fie cât mai răspândită: dincolo, unde a fost scrisă, și dincoace, unde mai avem și alt rol, decât acela de a ne face afacerile, cu vorbe de naționalism pe buze“.*)

Autorul își împarte lucrarea în 7 capitole, tractând în capit. I. despre ierarchia Românilor din Transilvania în veacul al XV-lea. În acest capitol ne dovedesce, că până la 1599 în Alba-Iulia n'au residat episcopi românesci, căci „Iovanichik Nándor-albensis“, amintit în decretul regelui Matia din 1479, care a indus pe unii scriitori de ai noștri în eroare, a fost metropolit în Belgradul Sârbiei (*Nándor-Alba*), iar nu în Belgradul Ardealului (Alba-Iulia); că în decretul lui Vladislau II. din 1494 despre mănăstirea Peri în Maramureș nu este vorba de un arhiepiscop din Transilvania și din Alba-Iulia și că prin același decret bisericile românesci din Transilvania și Ungaria se supun metropoliților Țării Românesci, cari din punctul de vedere al dreptului bis. constantinopolitan au avut și mai nainte drept de jurisdicțiune asupra acestor biserici, dar împrejurările politice nu le-au permis să și-l poată valida. Tot în acest capitol ne arată autorul, că în secolul XV bisericile rom. au stat sub jurisdicțiunea episcopilor latini în sensul decretului conciliului Lateran II. din 1215.

În cap. II. autorul tractează despre episcopia Vadului; ne arată cum s'a înființat și înzestrat mănăstirea și episcopia Vadului pe domeniul Ciceului, posesiune a domnilor moldoveni; numele episcopilor, întinderea episcopiei și apunerea ei.

Cap. III. tractează despre episcopia Geoagiului, înființată între împrejurări asemănătoare cu ale episcopiei Vadului, adecă tot de domni români, cari ajunseră stăpâni peste castelul din Stremț și satul Geoagi în pătrarul ântâiu al secl. XVI.

Cap. IV. tractează despre episcopii calvini ai Românilor, impuși cu de-a sila: George de Sângeorgiu (1564—1568), Paul Tordași (1569—1577) și Mihaiu Tordași (1577—1582), cari „fericiră“ biserica românească din Ardeal, dupăce valurile reformațiunii înecaseră episcopia Vadului și supuseră episcopia Geoagiului, și pe timpul cărora Românii se desbinaseră în doué biserici: una calvinească în dogme și în instituțiuni, alta orientală sau slavo-bizantină, având ambele comun numai ritul oriental.

În cap. V. autorul tractează despre episcopia Silvașului, înființată pe timpul principelui cat. Ștefan Báthory, care concese Românilor să-și aleagă episcopi orientali cu reședința în mănăstirea Prislopului dela Silvaș, restaurată și înzestrată de domnița Zamfira, fiica domnului muntean Moise; ne arată numele și viața episcopilor și cum episcopia Silvașului se desfăcù în doué episcopii: una pentru părțile sudice, alta pentru păr-

*) „Convorbiri Literare“ Nr. 4—1902.

țile nordice ale Ardealului, cu totul independente una de alta, astfel, că din existența acestor două episcopii românesce independente una de alta, nu se poate concluda la existența unei metropolii românesce în întelesul adevărat al cuvântului.

În cap. VI. autorul descrie înființarea mănăstirei și episcopiei Belgradului prin Mihaiu Viteazul cu învoirea principelui cat. Sigismund Báthory; strămutarea scaunului episcopesc dela Silvaș la Belgrad în 1599 prin Ioan dela Prislop, cel din urmă episcop al Silvașului; cum Teoctist ajunge a fi episcop al tuturor Românilor din Ardeal și părțile unguresci, după-ce cu moartea lui Spiridon se stinge episcopia din nordul Ardealului și din Maramureș, și cu a lui Sava cea din Lipova; studiază seria episcopilor din Belgrad până la Unire și ne dă o mulțime de lămuriri interesante și pân'acum cu totul necunoscute. Tot în capitolul acesta, în note, publică autorul diplomele pân' acum inedite, pentru numirea unor episcopi români, după originalele păstrate în arhivele statului.

În cap. VII. autorul ne prezintă concluziunile, la cari a ajuns în urma studiilor sale aprofundate: arată părerile greșite ale unor scriitori de ai nostri despre starea bisericii românesce înainte de Unire cu o străveche metropolie în Alba-Iulia, unde ar fi ședut metropoliți și prin secl. al IV-lea, încunjuțați de o pleiadă închipuită de episcopi sufragani; cum Români din Ardeal și Ungaria, venind în conflict cu organizația cat. a statului tocmai prin religiunea lor slavo-bizantină, nu s'au putut avânta la nici un rol politic, n'au putut timp îndelungat să întemeieze o hierarchie separată și să-și creeze o literatură și cultură proprie, ci din contră elita societății românesce din acele vremuri, spre a-și pute susține și mai departe poziția socială, ce o ocupa în organismul statului, a fost împinsă în mod iresistibil spre catolicism, și astfel rumpând cele mai puternice legături cu poporul, ținut în întunec prin limba și literatura slavă, nepricepută nici de el, nici de preoții sei, și-a pierdut și naționalitatea. În sfârșit autorul restabilește adevărul istoric, conform căruia „strălucita“ metropolie a Belgradului cu vre-o 13 episcopii sufragane, plăsmuită de unii istoriografi ai nostri în naivitatea lor, n'a existat înainte de anul 1599, n'a existat nici macar o episcopie, care să se fi extins peste tot teritoriul locuit de Români din țerile coroanei sf. Ștefan.

Acesta este în liniamente generale conținutul celei mai noue lucrări a d-lui Bunea, pe care nu putem decât să-l felicităm și să-i fim recunoscători pentru jertfa de muncă asiduă ce o aduce pe altarul istoriografiei noastre specifice ardeleni, pe care prin scrutările sale neobosite a ridicat-o la un pragmatism și nivel științific neajuns de istoriografii nostri din patrie, iar cartea însași să o recomandăm cu toată căldura sprijinului tuturor oamenilor de bine, cu atât mai vârtos, că aceasta n'are să fie cel din urmă prinos, — vorba d-lui Iorga, — istoriei poporului nostru din partea eruditului autor.

(nt).